

SOCIALE NYDANNELSER INDENFOR ERHVERVSLIVET.

Af Knud Korst.

Historisk Tilbageblik.

Allerede meget hurtigt efter at den privatkapitalistiske Økonomi var brudt sejrrig igennem, fremstod der Tanker om og praktiske Forsøg paa at erstatte dette System med en socialt set mere fuldkommen Form for Produktion og Fordeling. Ny Strømninger, knyttet til det kollektive Princip arbejdede sig efterhaanden op imod de Principer, der var kommet i Højsædet: mod fuldstændig økonomisk Individualisme, fri Konkurrence og fuld privat Ejendomsret. Denne ny Strømning skyldtes oprindelig de frygtelige Tilstande, den ny Økonomi medførte for store Befolkningsklassers Vedkommende; i vore Dage kommer hertil den Opfattelse, at det privatkapitalistiske System i Længden er for hasarderet et Grundlag at bygge Folkenes Økonomi op paa, dels fordi det fremkalder de skarpeste Modsætningsforhold mellem de forskellige Samfundsklasser (navnlig mellem Arbejder og Arbejdsgiver), og dels fordi det fremkalder de voldsomste Svingninger i de økonomiske Forhold (Kriser og Konjunkturer).

Paa den ene Side har de antikapitalistiske Strømninger givet sig Udslag i hele den socialistiske Idéverdens Udvikling og senere i de store og omfattende socialistiske Partiprogrammer. Kærnen i disse Idéer er denne: Den eneste Vej til en reel social og økonomisk Nyorganisation er at ophæve den private Ejendomsret og at indføre en socialistisk Stat, d. v. s. en stærkt organiseret Statsmagt, der staar som Ejer af Produktionsmidlerne og som raader for hele den økonomiske Produktions- og Cirkulationsproces efter en fast Plan. I Realiteten har Statsmagterne — selv om de ikke er i Hænderne paa Socia-

SOCIALE NYDANNELSER INDENFOR ERHVERVSLIVET.

Af Knud Korst.

Historisk Tilbageblik.

Allerede meget hurtigt efter at den privatkapitalistiske Økonomi var brudt sejrrig igennem, fremstod der Tanker om og praktiske Forsøg paa at erstatte dette System med en socialt set mere fuldkommen Form for Produktion og Fordeling. Ny Strømninger, knyttet til det kollektive Princip arbejdede sig efterhaanden op imod de Principer, der var kommet i Højsædet: mod fuldstændig økonomisk Individualisme, fri Konkurrence og fuld privat Ejendomsret. Denne ny Strømning skyldtes oprindelig de frygtelige Tilstande, den ny Økonomi medførte for store Befolkningsklassers Vedkommende; i vore Dage kommer hertil den Opfattelse, at det privatkapitalistiske System i Længden er for hasarderet et Grundlag at bygge Folkenes Økonomi op paa, dels fordi det fremkalder de skarpeste Modsætningsforhold mellem de forskellige Samfundsklasser (navnlig mellem Arbejder og Arbejdsgiver), og dels fordi det fremkalder de voldsomste Svingninger i de økonomiske Forhold (Kriser og Konjunkturer).

Paa den ene Side har de antikapitalistiske Strømninger givet sig Udslag i hele den socialistiske Idéverdens Udvikling og senere i de store og omfattende socialistiske Partiprogrammer. Kærnen i disse Idéer er denne: Den eneste Vej til en reel social og økonomisk Nyorganisation er at ophæve den private Ejendomsret og at indføre en socialistisk Stat, d. v. s. en stærkt organiseret Statsmagt, der staar som Ejer af Produktionsmidlerne og som raader for hele den økonomiske Produktions- og Cirkulationsproces efter en fast Plan. I Realiteten har Statsmagterne — selv om de ikke er i Hænderne paa Socia-

listerne — da ogsaa i de senere Aartier grebet mere og mere ind i økonomiske og sociale Forhold og har paa adskillige Omraader indskrænket den private Ejendomsret og den fuldstændig fri Konkurrence, etableret Stats- og Kommunevirksomheder, Beskyttelses- og Forsikringslovgivning for dem, der arbejder i andres Tjeneste osv.

Paa den anden Side ser vi det kollektive Princip, Samarbejdets Princip, praktiseret ad frivillig Vej, gennem frivillige Sammenslutninger, med det Formaal at sikre Arbejdskraften Raadighed over Kapitalmidlerne eller i hvert Fald at begrænse Kapitalbesiddernes egenmægtige Raadighed over dem, altsaa over Produktionsvilkårene. Der har her ikke alene været Tale om en Organisering af den besiddelsesløse Arbejdskraft, men ogsaa om den Arbejdskraft, der er knyttet til Smaaaktiviteter, navnlig i Landbruget (hele Andelsbevægelsen). Her skal imidlertid kun omtales den besiddelsesløse Arbejdskrafts Organisationer.

Af de praktiske Forsøg paa at virkeliggøre det kollektive Princip og dermed trænge Privatkapitalismen tilbage skal først og fremmest nævnes Fagforeningerne, der betegner det første afgørende Brud med Frikonkurrencens Princip, og som gennemtvinger Arbejderorganisationernes Medbestemmelsesret for visse Spørgsmaals Vedkommende, navnlig Løn og Arbejdstid. Fra Midten af det 19. Aarh. kommer Brugsforeningsbevægelsen op; navnlig i England antager denne store Dimensioner, og den er dér i særlig Grad knyttet til Industriarbejderne. I Tidens Løb er der endvidere blevet gjort mangfoldige Forsøg paa at etablere Arbejderproduktionsforeninger, Familistèrer o. l., men de fleste af dem har været mislykket, eller ogsaa er de efterhaanden blevet kapitalistiske Foretagender. Under Revolutionen i Frankrig 1848 havde Socialistføreren Louis Blanc store Planer om at gennemføre en socialistisk Stat, og der blev gjort et praktisk Forsøg med de saakaldte Nationalværksteder; Staten havde Pligt til at skaffe alle arbejdssøgende Arbejde; men Resultatet blev, at Staten fik en Overflod af Arbejdskraft, som den ikke kunde finde Anvendelse for, og som paaførte Financerne store Udgifter; efter kort Tids Forløb maatte Forsøget opgives. Lasalles Program for Samfundets Rekonstruktion var det, at Samfundsproduktionen efterhaanden skulde overtages af Arbejderproduktionsforeninger med Statsstøtte. Der kan ogsaa nævnes adskillige andre Eksempler; men i det store og hele har alle disse praktiske Forsøg paa at etablere en socialøkonomisk Nyorganisation kun været isolerede Tilfælde.

Før Krigen var Stillingen i det store og hele den, at alle disse Strømninger, der var begyndt saa kraftigt eller som i hvert Fald havde haft deres kraftige Perioder, efterhaanden var ebbet noget ud eller var kommet over i et nyt Leje, der i Reglen ikke i nogen afgjort Grad pegede bort fra den sædvanlige kapitalistiske Form for Samfundsøkonomi: Fagforeningerne havde fuldt op at gøre med at sikre sig højere Løn og kortere Arbejdstid og med at administrere Arbejdsløshedsunderstøttelsen etc.; den politiske Stræben efter Socialisering var foreløbig opgivet til Fordel for et omfattende Socialforsørgelses- og Forsikrings- og Beskyttelsessystem. Kooperationen: i enkelte Lande havde Forbrugerkooperationen vokset sig stor (navnlig i England); der var i det hele taget en vis Fremvækst i denne Side af den sociale Bevægelse. Derimod havde man almindeligvis helt opgivet at skaffe Arbejderne Herredømmet over Produktionsmidlerne ved Hjælp af Arbejder-Produktionsforeninger.

Men netop i Aarene umiddelbart før Krigen var der forskellige Steder paany begyndt en vis Gæring. Særlig i de angelsaksiske og i de romanske Lande opstod der en stærk Misfornøjelse med de Linjer, der hidtil var blevet fulgt paa det sociale Omraade. Først og fremmest viste det sig som en voksende Tvivl paa, at man gennem Staten, gennem den parlamentariske Virksomhed kunde naa frem til yderligere reelle Fordele for de socialt set daarligere stillede Klasser end man til Dato havde opnaaet. Derimod vendte man i højere Grad sin Opmærksomhed og sine Haab til de faglige Foreninger. Ogsaa paa dette Omraade var der dog Reaktion mod de hidtil fulgte Principer; for det første mente man, at Organisationsformen var forældet, den gamle faglige Inddeling passede ikke med Nutidens Krav, fordi de store sammensatte Bedrifter beskæftigede Personer af mange forskellige Fag; paa dette Punkt opstillede man Programmet: Industriforbund. For det andet mente man, at Fagforeningernes hidtidige Politik var kommet ind i Dødvande, idet Striden om Lønforhøjelser var for kostbar (de langvarige Strejker om nogle faa Øres Forhøjelse), og idet de opnaaede Lønforhøjelser blev gjort illusoriske ved den almindelige Prisstigning; opnaaede Lønforhøjelser bredte sig jo hastigt fra Fag til Fag og fra Land til Land og blev derved blot en almindelig Forhøjelse af Produktionsomkostningerne. Man regnede f. Eks. i England med, at Arbejderklassens reelle Standard fra Aarhundredskiftet til Verdenskrigen var gaaet ned med rundt 10 pCt.

Som Følge af alt dette voksede den Tanke sig stærk, at man, for i Fremtiden at skaffe sig reelle Fordele, skulde sætte Arbejderklassens organiserede Kraft ind paa at erobre Herredømmet over Virksomhederne¹⁾.

Ogsaa Spørgsmaalet om Produktionssammenslutninger var man i det smaa begyndt at diskutere paa en ny og mere realistisk Basis; de første Spirer til Lavsocialismen kom frem.

Verdenskrigen gjorde imidlertid foreløbig en brat Ende paa alle disse Bestræbelser paa at føre den sociale Bevægelse ind i ny Spor. Baaede politisk og fagligt gik Arbejderne i de fleste Lande med til Borgfredspolitikken.

Under Krigen begyndte dog meget snart de antikapitalistiske Fremstød at komme igen, og fra da af fik de en langt mere kategorisk Karakter end nogensinde før; der var mere Bund under dem, og Hovedårsagen hertil var vel den, at Arbejdernes reelle Magt i Samfundet og i Bedrifterne var i Stigen (Fagforeningernes Medlemsantal f. Eks. steg meget stærkt); men ogsaa selve Krigsatmosfæren var i høj Grad medvirkende til at fremme den sociale Uro.

I England var denne sociale Uro saaledes allerede i 1917 blevet meget stærk som Følge af de høje Priser, den ulige Fordeling, Boligmanglen, den Oplattelse at Producenter og Handlende tog ublu Fortjenester, samt endelig Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver. Navnlig dette sidste Punkt fik speciel Interesse; trods Borgfreden var der nemlig efterhaanden blandt Arbejderne opstaaet Misfornøjelse med og Mistrø til saavel Regeringen som til Fagforeningslederne, og denne Mistrø — i Forbindelse med det voksende Had til de Velhavende og til Arbejdsgiverne — tog saadan til, at den efterhaanden blev til et almindeligt Krav om, at der nu maatte gennemgribende Reformer til; det vilde ikke være nok at genoprette de gamle Arbejdsforhold (Arbejderne var nemlig i mange Henseender blevet stærkt bundne). Dette Krav gav sig praktiske Udslag i den saakaldte Shop Steward Bevægelse i forskellige Industrier, en Slags Bedriftsraadsbevægelse.

Allerede under Asquith's Regering var der nedsat en stor „Rekonstruktionskomité“, og en af dennes Underkomitéer var den bekendte „Whitley-Komité“, som skulde behandle Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver; i Efteraaret 1919 var den sociale Uro blevet saa stærk og saa truende, at Komiteen

¹⁾ Om disse Forhold se iøvrigt: H. Scavenius, Af den nyere engelske Arbejderbevægelses Historie. 1912.

fik til Opgave i kortest mulige Tid at finde en Ordning, som for Fremtiden kunde sikre Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver. Samtidig beskæftigede man sig i andre Komiteer med Socialisering af Kulminerne, Jærnbannerne og Jorden. Regeringen indstillede sig kort sagt paa at give efter paa adskillige Punkter for at afbøde det voldsomme sociale Fremstød.

I Øst- og Mellemeuropa var Gæringen ikke mindre; men her fik Udviklingen et helt andet Forløb end i England, idet Gæringen udløstes i Revolutioner i 1917 og 1918. Disse Revolutioner førte i Rusland til det kommunistiske Eksperiment, der har givet os et uhyre Materiale til Bedømmelsen af sociale Nydannelser, og som i mange Henseender afgav Forbilleder for Udviklingen af saadanne Dannelser i andre Lande. Og i Mellemeuropa aabnede Revolutionerne Sluserne for en Strøm af sociale Idéer, Forslag og Forsøg, og denne Strøm stiledede med voldsom Kraft hovedsagelig mod det bestemte Maal at trænge Privatkapitalens Magt over Økonomien tilbage eller om muligt at afskaffe den; man gennemførte ganske vist adskillige vigtige sociale Foranstaltninger i den gamle Stil (8-Timers Dagen, Forsørgelsesforanstaltninger af forskellig Art etc.); men Hovedinteressen samlede sig om Erobringen af Produktionsmidlerne. Arbejderne gav ganske vist baade den politiske og den økonomiske Magt frivilligt fra sig allerede kort Tid efter Omvæltningerne; men de fik dog lagt forskellige Servituter af social Art paa Økonomien.

For at bedømme Forholdene maa man endvidere erindre sig, at selve Regeringsmagterne under Krigen var slaaet ind paa en overordentlig drastisk Indgriben i Næringslivet, en Indgriben som aabnede for videre Perspektiver ind til en nyorganiseret Samfundsøkonomi.

I et Par Aar var der social Højspænding. Overalt lød Kravene om Socialisering, om Kontrol med Erhvervs livet, Industriens Demokratisering osv. Det kan imidlertid ikke nægtes, at der i Virkeligheden mellem Arbejderne og deres Repræsentanter indbyrdes herskede den største Forvirring og Uenighed med Hensyn til Fremgangsmaaderne. Det vil være for vidtløftigt her at komme ind paa Stridighederne mellem de forskellige Retninger (Socialdemokrater, Uafhængige, Kommuniste, Syndikalister og Kooperationsfolk); men denne Uenighed har bundfældet sig i meget synlig Grad i de forskellige Forslag til og praktiske Forsøg paa at etablere sociale Nyorganisationer paa Samfundsøkonomiens Omraade, saaledes at disse udgør en meget broget Samling. Denne Mangfoldighed

muliggør naturligvis paa den anden Side, at man i de enkelte Tilfælde ved en eventuel social Reorganisation af en Erhvervsgren eller Industri i Forvejen kan vurdere de mange Problemer, der opstaar ved en saadan Ændring, og bedre vil kunne afpasse denne efter Forholdene. I hvert Fald har man — efter den Vending Forholdene har taget overalt i den sociale Verden — Lov til at tvivle paa, at der findes et bestemt Universalmiddel, der kan afskaffe de sociale Onder, saaledes som man tidligere i høj Grad var tilbøjelig til; Forholdene har i Praksis vist sig at være meget mere komplicerede, end man i Teorien regnede med.

Med den indtrædende Depression slappedes det sociale Højtryk; overalt har der med Nedgangstiderne fulgt en omfattende Afvikling af de socialøkonomiske Nydannelser; dette skyldes vel til Dels ogsaa, at Arbejderne har været uenige og uforberedte til de store Opgaver, muligvis ogsaa den almindelige psykiske Afspænding efter Krigen. Afviklingen har først og fremmest ramt Regeringernes Krigsøkonomi; men det samme gælder til en vis Grad de Resultater, der var opnaaet som Følge af det sociale Pres, navnlig forsaavidt de har været realiseret ved Statsmagtens Hjælp; og mange af de vigtigste Reorganisationsplaner, der har været fremme, er nu blevet værdiløse Løfteparagrafer. Selv Rusland, hvor Kommunisterne endnu den Dag i Dag har den politiske Magt, er blevet tvunget til Retræte paa det socialøkonomiske Omraade.

Adskillige Ting er dog blevet staaende, og det er disse, der i det følgende skal behandles nærmere. Men i det hele taget vil en Redegørelse for de Tanker og Planer, der har været fremme i denne Henseende, kunne have Betydning for Vurderingen af de moderne Problemer om Samfundsøkonomiens og Bedrifternes Organisering.

Forholdene her i Landet har i det store og hele fulgt parallelt med Udviklingen i den øvrige Verden, men i et ret afdæmpet Tempo; den sociale Fremdrift kulminerede i Foråret 1920; siden den Tid har vi befundet os i Afviklingens Tegn.

Oversigt over de forskellige Former for social Nydannelse.

Ved Udtrykket „social Nydannelse“ forstaar jeg i det følgende saadanne Organisationer, Foranstaltninger og Udkast med økonomiske Formaal for Øje, som paa et eller flere Hovedpunkter afviger fra det privatkapitalistiske Organisations-System.

Set som Helhed gør disse Nydannelser et meget uensartet, broget Indtryk. De har gennemgaaende endnu ikke nogen afgørende Indflydelse paa det økonomiske Liv, de er for det meste ret uudviklede, nærmest kun Spirer til ny Samfundsformer; og ofte peger de i en anden Retning end tilsigtet. Men meget tyder paa, at man i Fremtiden ikke kommer uden om en social Nyorientering.

Opgaven bliver i Korthed denne:

- at paapege de Forsøg og de faktiske Nydannelser indenfor Erhvervslivet, der betegner en Tendens bort fra den rent privatkapitalistiske Drifts- og Erhvervsmaade.
- at veje disse Nydannelser i Forhold til den bestaaende Økonomi som Helhed.
- at vurdere disse Nydannelser i Forhold til de almindeligst udbredte Teorier om en ny social og økonomisk Organisation (navnlig Socialismen).

For at faa et Overblik over de Forhold, det drejer sig om, maa man indordne de forskellige sociale Nydannelser under et Skema. Jeg har gjort det paa følgende Maade:

- A. Formationer, hvis Magtbasis ligger hos Staten eller hos andre offentlige Institutioner (Kommunerne etc.):
  1. Reguleringsvirksomhed.
  2. Økonomisk Virksomhed (Produktions-, Erhvervsvirksomhed). (Socialisering).
- B. Formationer, hvis Magtbasis ligger hos de organiserede Arbejdere (herunder Funktionærer etc.):
  1. Udbyttedeling. Arbejderne som Aktionærer i Foretagenderne.
  2. Arbejdernes Medbestemmelsesret i Bedrifterne og Industrierne (Bedriftsraad osv.). Industrielt Demokrati.
  3. Arbejderkooperation. (Lavsocialisme, Produktionsforeninger).
- C. Formationer, hvis Magtbasis ligger hos Forbrugernes Organisationer.

De forskellige Former kan iøvrigt ikke altid skarpt adskilles i systematisk Henseende; i mange Tilfælde gaar de over hinanden; det er ogsaa sandsynligt, at man ved en eventuel mere omfattende Omordning af Samfundets sociale Struktur vil komme til at benytte sig af meget sammensatte Organisationsformer.

Ovenstaaende Inddeling er valgt ud fra den Opfattelse, at det er af fundamental Betydning, hvor den faktiske Bestemmelsesret ligger.

A. Formationer, hvis Magtbasis ligger hos Staten eller Kommunen etc.

1. *Reguleringsvirksomhed. Kontrol med Erhvervslivet.*

Allerede før Krigen havde Statsmagterne ganske vist paa visse Omraader grebet regulerende og kontrollerende ind i Næringslivet; men i det store og hele var man dog blevet staaende ved egentlig sociale Foranstaltninger, der begrænsede den private Erhvervsdrivendes Ret til at rovdryve Arbejdskraften; kun i ganske isolerede Tilfælde var man gaaet saa vidt, at man foreskrev Minimallønninger (f. Eks. i den engelske Konfektionsindustri). Ellers rørte man ikke ved de fundamentale privatkapitalistiske Rettigheder: Retten til at fastsætte Lønninger og Priser og Avance, til at antage og afskedige Arbejdskraft, til at udvide og indskrænke Produktionen osv.

Under Krigen greb imidlertid alle Regeringer kraftigt ind i Næringslivet med regulerende Foranstaltninger af forskellig Art, med det Formaal at sikre Befolkningernes Forsyning med de vigtigste Forbrugsgoder til en nogenlunde rimelig Pris (i de krigsførende Lande tillige med Krigsformaal for Øje): Maksimalprispolitik, Avancebegrænsning, Kornpolitik, Raastof- og Rationeringspolitik, Boliglovgivning etc. Til Løsning af alle disse helt ny og vanskelige Opgaver, der meldte sig med kort Varsel, anvendte man mangfoldige Fremgangsmaader og Administrationsmetoder, saaledes direkte Begrænsning af Priserne som ved Huslejen, Tilskud til Prisernes Nedsættelse som ved Sukkeret, Pristilskud i Forbindelse med Afleveringspligt som ved Kornlovene; og Administrationen skete enten rent bureaukratisk ved Hjælp af Statens og Kommunernes Embedsmænd, eller gennem Kommissioner eller Udvalg, sammensat paa forskellig Maade, ofte med en meget alsidig Repræsentation for de forskellige Erhverv, Arbejderne, Regering og Rigsdag, Forbrugerne m. v. I Virkeligheden har man i disse Forhold et rigt Materiale til Bedømmelse af en reguleret Form for Samfundshusholdning.

Mange — navnlig naturligvis indenfor Socialdemokratiene — nærede nu den Tro, at denne Reguleringspolitik ville kunne udvikles videre efter Krigen, henimod en mere rationelt gennemført Planhusholdning eller Statssocialisme, en almindelig Statskontrol med Erhvervslivet.

I den første Tid efter Krigen søgte man da ogsaa at fremme Planer i denne Retning. I 1919 opstillede saaledes det danske Socialdemokrati et Program for „Kontrol over Bank-

væsen og Produktion med det Formaal at begrænse Prisstigning og Eksploitering“, idet man ansaa Øjeblikket for gunstigt til at slaa ind paa praktiske Veje, ad hvilke man snarest muligt kunde faa inddraget Næringslivet under Samfundets Kontrol og faa gennemført dets Socialisering, efterhaanden som det modnedes dertil. Man udarbejdede derfor nogle Lovforslag om Arbejdernes Deltagelse i Foretagendernes Ledelse, om Kontrol med Handelsavancen og om Kontrol med Næringsvirksomheder i det hele taget. De to sidste Forslag (saavel som to tilsvarende Forslag fremsat af den daværende radikale Regering) var ganske tydeligt udsprunget af Krigsaarenes Kontroløkonomi (den overordentlige Kommission, Maksimalavance etc.).

Imidlertid har de faktiske Begivenheder udviklet sig ganske paa tværs af disse Planer, idet den økonomiske Krigstidspolitik overalt er blevet praktisk talt fuldstændig afviklet. Troen paa, at man fra Krigstidspolitiken skulde kunne gaa over i en almen Regulerings- og Kontrollerings-Økonomi, har indtil videre tabt sit reelle Holdepunkt, og de Programmer og Forslag der bygger herpaa, er foreløbig lagt ad acta.

Trods deres praktiske Vanheld har disse Tanker dog stadig adskillige Tilhængere. I England har f. Eks. den kendte Nationaløkonom L. C. Money udgivet et Arbejde „The Triumph of Nationalisation“, hvori han hævder, at den engelske Samfundsøkonomis Krigstidsorganisation var værdifuld, omend den var ufuldkommen, værdifuld ikke blot for Krigsformaal, men ogsaa som Grundlag for et fortsat Organisationsarbejde i Tiden efter Krigen. Han betragter derfor Afviklingstaktiken som en Tilintetgørelse af et stort og frugtbart Arbejde.

Men navnlig i Tyskland har Tanken om at erstatte de økonomiske Kræfters frie Spil med en almindelig Planhusholdning (Planwirtschaft) stadig Tilhængere, og der er fremstaaet en righoldig Literatur herom. Ejendommeligt er det, at mange førende Socialdemokrater er kommet til den Opfattelse, at blot man faar gennemført en Planhusholdning, er Ekspropriationen af Bedrifterne et andenrangs Spørgsmaal. Det er ogsaa ejendommeligt, at disse Socialdemokrater her mødes med visse af Storindustriens Mænd (Rathenau f. Eks. var Tilhænger af en vis Form for Planøkonomi, af en Normalisering og Standardisering af Økonomien). Tanken med Planøkonomien er den, at der ved Hjælp af en omfattende Statistik skal udarbejdes en økonomisk Plan for hele Staten, og de enkelte Bedrifter skal da være tvunget til at rette sig efter denne Plan; Produktionens

Størrelse skal ikke rette sig efter Profitmuligheder, men efter Samfundets Behov; man skal altsaa ikke pludselig kunne give sig til at producere for fuld Kraft, selv om Konjunkturerne ansporer til det; Priserne skal fastsættes efter Produktionsomkostningerne; der skal oprettes Tvangssyndikater for de enkelte Industrier.

En enkelt Industri er allerede i 1910 tildels blevet organiseret saaledes som Planøkonomerne ønsker sig det, nemlig den tyske Kaliindustri. Den bestaaende Ordning med Tvangssyndikat, Nedlæggelse af daarlige Skakter, Statens Indflydelse paa Prisfastsættelsen etc. er fornylig blevet noget yderligere udbygget.

En mere almen, regulerende og planlæggende Virksomhed var tiltænkt de saakaldte økonomiske Raad, der skal oprettes i Henhold til den tyske Rigsforfatnings § 165: Foruden Bedriftsraad (baade indenfor Virksomhederne og i Distrikter, grupperet efter Industrier, og for hele Riget) skal der oprettes Distrikts-Økonomi-Raad og et Rigsøkonomiraad. Distrikts-Økonomi-Raadene skal sammensættes af Distrikts-Arbejderraadene og Repræsentanter for Arbejdsgiverne og andre Klasser af Befolkningen til Gennemførelse af almindelige økonomiske Funktioner og til Samarbejde med Hensyn til at skabe Socialiseringslove. Økonomiraadene (baade for Distrikterne og for hele Riget) skal konstitueres saaledes, at alle betydelige Vælgergrupper skal repræsenteres deri i Forhold til deres økonomiske og sociale Betydning. Alle økonomiske og sociale Love af Betydning skal forelægges Rigsøkonomiraadet til Erklæring. Raadet har Ret til selv at foreslaa Love i Rigsdagen ved et af dets Medlemmer. Der skal tildeles Arbejderraadene og de økonomiske Raad Ret til Kontrol og Administration for visse Sagers Vedkommende indenfor deres Jurisdiktion. — Hidtil er kun Rigsøkonomiraadet blevet oprettet. Resultatet af det, der tilsigtedes gennem denne Paragraf, har i det hele taget været minimalt¹⁾.

I Rusland er Forsøgene paa at organisere en „Planhus-holdning“ meget omfattende; men de er nær knyttet til den egentlige Socialisering, altsaa til Staten som Erhvervsdrivende; de omtales derfor i næste Afsnit.

Om Planøkonomiens og Statsøkonomiens samfundsmæssige Værdi har der været megen Strid og Diskussion, og Spørgsmaalet om Statens Indgriben i Næringslivet staar stadig som et Stridens Tegn i den politiske Kamp. Saa meget kan imid-

¹⁾ Om Rigsøkonomiraadet se Monopolkom.'s „Soc. Medd.“ Nr. 12 1923.

lertid siges, at den private Økonomi i vore Dage selv har udviklet sig stærkt i Retning af en planøkonomisk Organisation paa rent privat Basis, nemlig gennem Trust-, Kartel- og Syndikatdannelsen og gennem det moderne centraliserede Bankvæsen. Den Kontrol, som Bankerne udøver med Erhvervslivet, maa imidlertid kunne udøves lige saa godt af Statens, Arbejdernes eller Forbrugernes Repræsentanter, naar det fornødne Personale uddannes dertil. I hvert Fald er det en Erfaring, man har faaet bekræftet under de sidste Aars økonomiske Historie, at den privatkapitalistiske „selvvirkende“ Regulering af Økonomien trods al Organisation og Centralisation virker meget slet, og en mere samfundsmæssig Indgriben i Økonomiens Hovedlinjer maa derfor afgjort kunne medføre mangfoldige Fordele.

Det er klart, at Avancebegrænsning, Produktionskontigentering og den Slags planøkonomiske Foranstaltninger kun faar ringe praktisk Betydning i nedadgaaende Tider; der kan da kun være Tale om Forholdsregler vedrørende Detailavancen, Huslejen, mod overvældende Import etc. Derimod er det aabenbart, at en mere almen Sanering netop i saadanne Tider er stærkt paakrævet, f. Eks. en Nedskæring af Erhvervsgrene, der har udviklet sig for stærkt og som lægger et ulideligt Tryk paa hele Samfundsøkonomien. Erfaringen viser imidlertid, at den private Centralmagt, Bankerne, i mangfoldige Tilfælde tværtimod at skære ned holder Liv i tvivlsomme Foretagender; i hvert Fald er deres Politik paa dette Punkt meget nølende. Men naar denne private Centralmagt holder sig passiv, har man kun som sidste Udvej, at Statsmagten, der repræsenterer i hvert Fald en meget stor Del af Samfundet, griber ind paa dette Punkt; dette vilde her i Landet være saa meget lettere som Staten har faaet Raadighed over en stor Bank.

Rent teoretisk er Fordelene ved en Statsregulering af Næringslivet ganske tydelige, og disse Fordele har yderligere Virkninger af stor samfundsøkonomisk Værdi; f. Eks. maa en effektiv Avancebegrænsning kunne bidrage til en forøget Om sætning, fordi Pengenes Købeevne derved eo ipso bliver større, og den vil mildne Kriserne, fordi Overflytning af Købekraft fra de mange Forbrugere til færre Hænder (gennem de overmægtige Avancer) er en af de virkningsfuldeste Kriseaarsager.

Paa den anden Side er det let at paapege adskillige praktiske Mangler ved de planøkonomiske, statsregulerende Metoder, Mangler som man uden Tvivl altid maa regne med: Fåren for Bureaukratisering, Vanskeligheden ved at overskue og administrere et helt Folks Økonomi, Producenters og Hand-

lendes Modstand og Uvilje mod Indgreb og dermed eventuel Nedsættelse i Produktionen. Dog skulde der være den Fordel ved Planøkonomi fremfor egentlig Socialisering, at man ikke neutraliserer den Drivkraft, der ligger i privat Drift og i Mulighederne for Konkurrence.

Imidlertid er det muligt, at Planøkonomien, Statens Kontrol med Næringslivet, ikke er den rigtige Metode til Opnaaelse af det tilsigtede Formaal: Regelbundethed, Orden og Jævnhed i Økonomien og dens Udvikling; maaske har man ingen bedre Metoder, men maaske lader Statens Kontrol sig kombinere med Kontrol indefra i de enkelte Bedrifter (Arbejderraad etc.); en saadan Kombination forudsætter imidlertid et Samarbejde mellem Regering og Arbejdere over Hovedet paa Arbejdsgivere etc., altsaa en ren Arbejderregering.

2. Økonomisk Virksomhed (Socialisering).

Fra gammel Tid har Staten og Kommunerne været Bærere af økonomiske Virksomheder, enten af fiskale Grunde (Tobak, Salt etc.) eller af Hensyn til disse Virksomheders fundamentale økonomiske Betydning (Jernbaner, Post etc. for Statens Vedkommende, Gas, Vand etc. for Kommunernes Vedkommende). Principet for disse Virksomheder har næsten altid været det, at det Offentlige havde Monopol i vedkommende Branche; de offentlige Virksomheder har sjældent etableret en direkte Konkurrence med private Virksomheder; indirekte kan der naturligvis være Konkurrence, f. Eks. Dampskibe og Automobileer i Konkurrence med Jernbanerne. Ofte er de offentlige Virksomheder etableret for at sikre Stat eller Kommune Forsyningen med en eller anden vigtig Vare, f. Eks. den militære Klædefabrik.

Umiddelbart efter Krigen opstod der i alle Lande en stærk Bevægelse for at gaa videre ad denne Vej og lade det Offentlige overtage alle vigtige Industrier, Trustforetagender etc. Særlig havde man Opmærksomheden henvendt paa Minedriften, Transportvæsenet og Elektricitetsforsyningen samt Jordejendom (England); fremfor alt har Kampen staaet om Minernes Socialisering. Karakteristisk for denne Kamp har det været, at selve Minearbejderne mere end de socialdemokratiske Partier, ofte ved direkte Aktion har kæmpet haardt for Minernes Socialisering; ejendommeligt er det endvidere, at meget faa har foreslaaet Socialisering paa sædvanlig bureaukratisk Maade, og dette maa betragtes som en overordentlig Vinding for Socialiseringsproblemet, fordi man derved har faaet Lejlighed til at drøfte og ogsaa anvende mangfoldige ny Former for Socialisering.

I Tyskland f. Eks. forlangte Minearbejderne, at hele Bestemmelsesretten over Minerne skulde lægges i Hænderne paa en ved Rigslov udnævnt Repræsentation for hele Folket. Til nærmere Belysning af disse ny Former skal iøvrigt nærmere omtales Forholdene i England, Østrig og Rusland.

England: I 1919 nedsattes en Komité („Sankey-Komitéen“), som skulde undersøge Kulgrubedriftens Stilling og Forholdene indenfor denne Industri; og Formaalet med Undersøgelsen skulde være eventuelt at fremlægge en Plan for Industriens fremtidige Organisation. I denne Komités Publikationer har vi et mægtigt Materiale til Kritik af de hidtidig anvendte Metoder i denne betydningsfulde Industri (Kulindustrien beskæftigede i 1911 i England alene c. 1 Mill. Arbejdere), og til Bedømmelse af en eventuel Nyorganisering af denne Industri.

Komitéen var enig om, at det eksisterende private Ejendomssystem og Driftssystem maatte anses for at være uberettiget og maatte erstattes med noget andet. Man var ogsaa enig om, at Grubearbejderne burde have virkelig Andel i Ledelsen. Alle erkendte, at den private Ejendomsret og private Drift ikke havde hindret en Formindskelse af Produktionen, en daarlig Organisering af Industrien og af Distributionen (der var altfor mange Mellemænd).

Komitéen var endvidere enig om, at det Offentlige skulde udløse de private Ejere; Minearbejdernes Repræsentanter foreslog simpelthen at konfiskere Minerenten og kun at yde Erstatning for Kapitalanlæg; men de øvrige Komitémedlemmer foreslog helt at købe Gruberne, eventuelt at udløse Ejerne med Statsobligationer. Med Hensyn til den fremtidige Organisation og Drift af Minerne hævdede navnlig den konservative Minoritet, at „der findes en dybtgaaende Skillelinje mellem Stats-ejendom og Statsdrift“, og den holdt derfor paa, at selv om Staten blev Ejer af Minerne, skulde Ledelsen blive hos Selskabernes nuværende Personel, og at Grubedriftens Ledere skulde beskyttes derved, at der paalagdes Staten som Ejer visse Restriktioner; man mente, at egentlig bureaukratisk Ledelse vilde medføre, at Ansvar i sidste Instans blev lagt paa Parlamentet, saaledes at politiske Partiforhold vilde kunne indvirke paa Ledelsen; denne Minoritet foreslog derfor at oprette et statsligt Grubedepartement og at organisere et Samarbejde indenfor Mineindustrien mellem Arbejdernes Fagforeninger og Driftslederne alene. Minearbejderne foreslog derimod, at der skulde oprettes et nationalt Grundlag, sammensat af lige mange

Repræsentanter for Minearbejderne og for Staten, og at dette Raad skulde have den fulde Ejendomsret og Ledermyndighed.

Majoriteten mente, at vel havde Staten før Verdenskrigen vist sig mindre egnet til at lede økonomiske Foretagender; men dette beroede for en stor Del paa, at Staten havde forsømt at give sine Embedsmænd den fornødne Uddannelse til Hvervet; Krigsaarene havde vist, at det i England ikke møder nogen Vanskelighed at opstille et Korps af administrative Embedsmænd, som forener den stærkeste Følelse af Embedsansvar med Handlekraft og Initiativ. Dog gik heller ikke Majoritetens Forslag ud paa et rent bureaukratisk Styre, men man vilde, at saavel Staten som Arbejderne, Forbrugerne og Sagkyndige skulde have tilbørlig Indflydelse paa Driftens Ledelse; man foreslog derfor at oprette tre Slags administrative Organer: lokale Gruberaad, Distriktsraad og et nationalt Gruberaad; Distriktsraadene skulde være alsidig sammensat for at hindre Bureaukratisering.

Under Forhandlingerne for Komitéen fremkom der iøvrigt et righoldigt Materiale til Belysning af Spørgsmaalet: Statsdrift eller Privatdrift. Det er som omtalt karakteristisk, at meget faa i dette Spørgsmaal udtalte sig for Statsdrift paa traditionel, bureaukratisk Maade; den almindelige Opfattelse af Spørgsmaalet syntes at være den, at Aktieejernes Kontrol skulde erstattes med det Offentliges Kontrol, men at Bedriftsledelsen under en Nationalisering ikke skulde være rent bureaukratisk, samt at der skulde indrømmes Arbejderne større Indflydelse paa de almindelige Forvaltningsforhold (kollektiv Driftsform).

Spørgsmaalene om Produktionens Effektivitet, om Administrationsomkostninger, om Evnen til at trække det rette Personale til sig, om Faren for Bureaukratisering under de to Systemer, offentlig eller privat Drift og Eje, blev meget skarpt belyst. Det fremgaar af Forhandlingerne, at Fordelene i hvert Fald for denne Industris Vedkommende afgjort maa være paa den kollektive Driftsforms Side.

Interessant er iøvrigt den Udtalelse af en Repræsentant for Mineejerne, at hellere end at dele den fuldstændige Ledelse af Industrien med Arbejderne, vilde Arbejdsgiverne underkaste sig Nationalisering paa rimelige Vilkaar.

Imidlertid har den Socialiseringsbevægelse, der prægede Aarene umiddelbart efter Krigen, siden Begyndelsen af 1921 staaet i Afviklingens Tegn. Det er gaaet med disse Planer som det er gaaet med Planerne om en mere almen Kontrol med Erhvervslivet, de nedadgaaende Konjunkturer er gaaet

stik imod Socialiseringsbestræbelserne, og det i den Grad, at der nu overalt i Verden er en stærk Bevægelse for at „denationalisere“ ogsaa saadanne Foretagender, som fra tidligere Tid var offentlige. Typisk i denne Henseende er Kampen om at faa overført de tyske Rigsjernbaner til privat Drift. Den ny fascistiske Regering i Italien er straks begyndt at udbyde Statsmonopolerne (Telegraf, Jærnbanner, Post etc.) til kapitalstærke Aktieselskaber; og i Frankrig tyder meget paa, at man er i Færd med at opgive eller læmpe de gamle Tobaks- og Tændstiksmonopoler; som Motiver hertil angives dels finansielle Grunde, dels det at Priserne paa de paagældende Varer er for høje og Kvaliteten for ringe, sammenlignet med udenlandske Varer.

Adskillige Steder er man slaaet ind paa Mellemsveje mellem Statsdrift og Privatdrift (man kunde maaske kalde det Statskapitalisme); enten har man ligefrem overdraget Statsvirksomheder til saakaldte „blandet-økonomiske“ Foretagender, d. v. s. halvt private, halvt statslige Selskaber, eller man har udskilt en eller anden Statsvirksomhed (f. Eks. Jærnbannerne) som et finansielt set selvstændigt Institut, der har faaet til Opgave at bære sig selv, og som skal styres efter rent forretningsmæssige Principer; eventuelle Underskud dækkes ved Laan hos Staten, men disse skal senere tilbagebetales; Instituttets Indtægter og Udgifter angaar iøvrigt ikke de offentlige Kasser og Regnskaber, og i Statsbudgettet kan man altsaa ikke regne med Indtægter herfra.

Denne Bevægelse med at udskille Statsvirksomheder begyndte allerede før Nedgangsperioden og Afviklingen indtraadte, og den havde da ikke Karakter af Kapitulation overfor Privatkapitalen, men havde snarere Karakter af Forsøg paa at skabe ny sociale Erhvervsorganisationer. I Tyskland og Østrig omdannede man saaledes efter Krigen de tidligere Militærværksteder (Arsenaler) til produktive Bedrifter efter det omtalte Mønster (som Instituter); i Tyskland opstod „Deutsche Werke“, der helt ejes af Staten (i Form af Aktieselskaber), men som paa den ene Side er et selvstændigt Institut og paa den anden Side optræder i direkte Konkurrence med de rent private Erhverv.

Særlig interessante Forhold af denne Art finder vi i Østrig. I Sommeren 1919 vedtoges en Lov om „fælles-økonomiske Anstalter“ (gemeinwirthschaftliche Anstalten), d. v. s. erhvervsdrivende Instituter dannet af Staten, en Kommune eller flere saadanne Organer i Forening, med det Formaal at overtage bestaaende offentlige eller private Virksomheder eller at grundlægge ny; Udbyttet skulde deles mellem Arbejdere,

Funktionærer og det Offentlige. Der er i adskillige Tilfælde gjort praktisk Brug af Loven, dog er det væsentlig Statsvirksomheder (Arsenalerne), der er blevet omorganiseret efter de fællesøkonomiske Principer. Den østrigske Socialistfører Otto Bauer har om disse Anstalter udtalt, at de betyder endnu ingen Socialisering, men de betyder et udpræget forvaltnings-teknisk Opdragelsesmiddel i Socialismens Tjeneste, fordi man derigennem skaber og prøver ny Organisationsbygninger og opdrager Folk, som en Gang vil kunne lede de socialistiske Organisationer, paa samme Maade som man i Bedriftsraadene fik Lejlighed til at opdrage en Stab af Arbejdere og Funktionærer, der kender Industrien og forstaaer dens Problemer.

Organiseringen af hele dette System af „Anstalter“ er meget lærerig (nærmere Oplysninger om disse Forhold findes bl. a. i „Sociale Meddelelser“ 1921—22, udgivet af Monopolkomitéen i København). Centret i Systemet er en „Waarenverkehrsstelle“, et Handelsforetagende, der er dannet som et Aktieselskab, af hvis Aktiekapital Staten besidder $\frac{2}{3}$, Arbejdernes og Landbrugets Forbrugsforeninger hver $\frac{1}{6}$. Denne Vareombytningscentrals Formaal er hovedsagelig at organisere Vareudbyttet mellem By og Land; den leverer Landbrugerne billige Forbrugsartikler og opmuntrer Landbrugsproduktionen; vi har altsaa her at gøre med et Forsøg paa at etablere et snævert Samarbejde mellem Staten og Kooperationerne og tillige mellem Industri og Landbrug, et ret enestaaende Forsøg (bortset fra Rusland). Dette er saa meget mere ejendommeligt som Arbejdere og Bønder i politisk Henseende staa skarpt overfor hinanden (Socialdemokrater og Kristeligssociale).

Centralen er interesseret i en lang Række af Foretagender, fremfor alt i de fællesøkonomiske Anstalter, af hvilke navnlig „Oesterreichische Werke“ (omfatter alle Grene af Jærnbearbejdelse) og „Vereinigte Leder- und Schuhfabriken“ er meget store Virksomheder. Disse fællesøkonomiske Anstalter ejes af Staten, men de ledes af meget alsidig sammensatte Repræsentanter; Oesterr. Werke f. Eks. af en Forsamling paa 25 Medlemmer: 8 fra Staten, 1 for Metal- og 1 for Træarbejderorganisationen, 1 for Industrifunktionærerne, 5 for Arbejdernes og Funktionærernes Bedriftsraad, 2 for Waarenverkehrsstelle, 1 for Landbrugets og 1 for Arbejdernes Brugsforeninger, 2 for Brugsforeningernes engros Indkøbsselskab og 2 for Forretningsledelsen, altsaa en ejendommelig Sammenfiltring af Forbrugerkooperation, Bedriftsraad, Fagforeninger og Statsmagt. Dette organisatoriske Eksperiment er overordentlig interessant; men

endnu kan man næppe fælde nogen Dom derover, fordi den ødelagte Pengeværdi, de slette Konjunkturer etc. har influeret paa Resultaterne. Med Hensyn til de nævnte „Verein. Leder-u. Schufab.“ kan særlig bemærkes, at denne Virksomhed en Overgang gjorde direkte Fremstød mod den private Kapital indenfor Branchen ved i Henhold til Loven gennem Staten at udløse en Del af Aktiekapitalen i den største østrigske Skotøjsfabrik og i en Læderfabrik, samt ved at forpagte nogle private Læderfabriker; dens Formaal var ganske tydeligt at komme til at udøve den afgørende Indflydelse paa Skotøjsmarkedet; den har desuden ført en kraftig Pristrykspolitik.

Allerede i Løbet af 1919 foregik der en Forskydning i Ledelsen af det sociale Arbejde i Østrig, fra Socialdemokraterne over til de Kristeligssociale, og de ny Magthavere har søgt at afgive de statslige Virksomheder, der endnu ikke var omdannet til fællesøkonomiske Anstalter, til private Kapitalister, i Reglen dog i Form af „blandet-økonomiske“ Foretagender, altsaa Aktieselskaber, hvor en Del af Aktiekapitalen indehaves af Staten; i Reglen har Privatgrupperne over Halvdelen af Aktiekapitalen, til Gengæld er disse Selskaber kun Driftsselskaber, saaledes at Anlægene vedbliver at være Statens Ejendom. Der indføres i Reglen Udbyttedeling for at tilfredsstille Arbejderne.

I adskillige Lande synes Principet „uafhængigt Statsinstitut“ at være i Fremgang. I Tyskland har man udarbejdet et Lovforslag til Omorganisering af Jærnbannerne paa denne Maade, et Forslag, som paa Grund af de politiske Forhold dog ikke er blevet gennemført; ogsaa de preussiske Statsbjærgværker har man tænkt at nyorganisere saaledes, at de udgør en offentlig Særformue med Rettigheder og Forpligtelser adskilt fra den preussiske Statskasse; man vil saa vidt muligt indføre forretningsmæssige Principer; som Generalforsamling men Regnskabs-gennemgang og Kontrol overfor Repræsentantskab og Direktion skal Landdagen eller en fast Landdagskomité fungere; Repræsentantskabet skal under Handelsministerens Forsæde dannes af Repræsentanter for Arbejdere og Funktionærer, Landdagsmedlemmer og Sagkyndige udnævnt af Ministeren, og dets Funktioner skal helt svare til et Aktieselskabs Repræsentantskabs. Med Ansvar for Repræsentantskabet skal staa en for Bjærgværkerne fælles Generaldirektion, med en teknisk, en merkantil og en social Afdeling. Medens de tidligere offentlige Bjærgværkstjenestemænds erhvervede Rettigheder anerkendes principielt, skal det ny Foretagende kun arbejde med privat

ansatte Funktionærer, som i private Foretagender, og betale tilsvarende Løn.

I Sverige har man gjort Skridt til at organisere Jærnbanerne som uafhængigt Institut; og ogsaa her i Landet synes Tanker i denne Retning at komme frem; et Forbillede i denne Henseende har vi i de offentlige Havne.

En Overgang var Fagforeningerne i Tyskland inde paa den Tanke, at Staten skulde benytte sin Beskatningsret til at skaffe sig en Panteret (Medejendomsret) i alle faste Værdier (Jord og Fabriker etc.), under Slagordet „Erfassung der Sachwerte“, altsaa en Slags udvidet Georgisme. Noget Resultat er der dog ikke kommet ud deraf.

Sovjet-Rusland: Umiddelbart efter Novemberrevolutionen 1917 foretog den ny Regering en almindelig Nationalisering (Dekret herom af 28. Juli 1918) af de større industrielle Bedrifter samt af Handel og Omsætning (navnlig Udenrigshandelen); senere fortsatte man — men med mindre Styrke — med at nationalisere de mindre Bedrifter; Nationaliseringen, der foretoges uden Erstatning, fortsattes til Foraaret 1921. De nationaliserede Virksomheder organiseredes som store Truster, sammensluttet i et stort Statssyndikat. Efter den første Raadskongres' Beslutninger (Maj 1918) er det øverste Nationaløkonomiske Raad Sovjetrepublikens højeste nationaløkonomiske Institution og er som økonomisk Organ ansvarlig overfor Eksekutivkomitéen (Parlamentet) og Folkekommissærernes Raad (Ministeriet). Formanden for det øverste økonomiske Raad er Medlem af Folkekommissærernes Raad (han er med andre Ord Minister); der er saaledes snæver Forbindelse mellem det politiske og det økonomiske Styre; det øverste nationaløkonomiske Raad vælges af de nationaløkonomiske Raads alrussiske Kongres; denne Kongres vælger et Præsidium. Ved Sættelsen af denne Kongres søger man at gøre den til en Helhedsrepræsentation for det russiske økonomiske Liv, idet de Organisationer, som er repræsenterede paa Kongressen, faar sine Medlemmer direkte eller indirekte fra de forskellige økonomiske Celler (Fagforeninger, Kooperationer etc.); det øverste Raad repræsenterer Regeringen, de økonomiske Interesser og Sagkundskaben.

Krigstidens økonomiske Organisationer var Begyndelsen og Grundlaget for det øverste økonomiske Raad; ligesom i Vesteuropa er der altsaa her Tale om en Videreføring af Krigsøkonomiens Erfaringer. Det øverste økonomiske Raads første Enheder var Krigsbrændselscentralen og Krigstransportcentralen;

selv de lokale revolutionære Organer benyttede sig af disse Krigscentraler.

Det øverste Raad er organiseret som et vældigt Ministerium med talrige Afdelinger (for Statsøkonomi og Banker, for Jordbrug, Handel, Transport, for Metalarbejde og Maskinbygning, for Spindestoffer, for kemisk Industri etc., endvidere for nationaløkonomisk Politik osv.); der er tillige talrige Underafdelinger for specielle Formaal og for mindre Industriegrene.

Afdelingen for økonomisk Politik havde til Opgave at lægge Planerne for Landets Økonomi.

Under Metalafdelingen f. Eks. er henlagt de forskellige Truster indenfor Brancen (Trusten for de nationaliserede Maskinfabrikker, Kobbertrusten, Automobiltrusten osv.); endvidere har Afdelingen en Række Underafdelinger (Forretningsledelse, Finansafdeling, Bogføring osv.); de enkelte Fabrikker blev slaaet sammen i Grupper efter teoretiske, tekniske, økonomiske og historiske Hensyn.

Med Hensyn til Styrelsen er man efterhaanden gledet over til en stærkere og stærkere Centralisation.

Denne Proces: Nationalisering og Centralisation, fortsattes til Foraaret 1921. Fra dette Tidspunkt er man slaaet ind paa en ny Politik; ved Dekret af 7. Juli 1921 bestemtes det, at Virksomheder, der ikke beskæftiger flere end 20 Personer, skal fremtidig være undtagne fra Nationalisering, ligesom alle Personer over 18 Aar frit kan drive et Haandværk; de paa-gældende Virksomheder kan i ubegrænset Omfang disponere over de Varer, de fremstiller, og kan købe de Raastoffer og Redskaber, de har Brug for; de samme Bestemmelser gælder for kooperative Produktionsforeninger. For Storindustriens og den mellemstore Industris Vedkommende er Nationaliseringsprincippet vel opretholdt; men de Vanskeligheder, der har været med at drive disse Virksomheder, har været saa store, at Regeringen har været nødsaget til at gøre væsentlige Forandringer i deres Organisation og Styrelse; Staten ansaa det for umuligt at gennemføre sine Planer overfor de Industrier, som den skulde forsyne med Raastoffer, Brændsel og Levnedsmidler. I en Bekendtgørelse fra Folkekommissærernes Raad af Aug. 1921 hedder det, at Leveringspligten var fordelt paa forskellige Institutioner, hvad der førte til Kaos og Uansvarlighed, og de enkelte Virksomheders Krav svarede ikke til deres Produktivitet. Dette i Forbindelse med den gældende Lønordning førte til, at de, der var beskæftigede i Produktionen, ikke var og kunde være interesserede i Resultaterne af deres Arbejde og i forbedrede

Produktionsmetoder; de vanskelige Forhold bestemte da Regeringen til at søge at simplificere Statsvirksomhedernes Organisation, at begrænse Antallet af Industrier, der forsynedes af Statens Forraad, og til i vidt Omfang at tillade Bortforpagtning til private.

Efter de sidste Bestemmelser (Aug. 1921) samles nu kun de bedst udstyrede og de mest rationelt organiserede Virksomheder indenfor en Branche til en Gruppe, hvis Styrelse udnævnes af det øverste økonomiske Raad efter Indstilling af det administrative Centralraad og de paagældende Fagforeningers Centralledelse; Styrelsen skal udarbejde et finansielt Overslag og en Produktionsplan, og den er ansvarlig for sit Program, for Varernes Kvalitet og Virksomhedens Gang ikke blot overfor de administrative Myndigheder, men ogsaa overfor Domstolene; Kontrolmyndigheden udøves af de stedlige økonomiske Raad. Alle Statsvirksomheder skal drives paa kommerciel Basis. Ved Dekret af Februar 1922 blev det iøvrigt bestemt, at de eneste Virksomheder, der fremtidig skal have deres Raastoffer, Brændsel etc. fra Staten, er saadanne, hvis Produkter alene anvendes af Staten (f. Eks. Hæren). De Virksomheder, der ikke bliver forsynet med Raastoffer af Staten, maa skaffe sig disse ved Køb i det aabne Marked; Staten har Forkøbsret til de producerede Varer, men maa betale Markedspris derfor. Fabriker, der er blevet lukket, eller hvis Virksomhed er indskrænket, eller hvis Udbytte utvivlsomt kunde forøges ved at overlades det private Initiativ, bortforpagtes, navnlig til kooperative Sammenslutninger. Nationaliseret Statsejendom kan ogsaa gives i Koncession eller overdrages til „blandet-økonomiske“ Selskaber. —

Det vil fremgaa af denne Fremstilling, at Socialisering i mangfoldige Tilfælde vil være af stor samfundsmæssig Værdi, idet der teknisk og organisatorisk utvivlsomt ofte vil kunne opnaas store Fordele, saaledes i den engelske Kulindustri. Naar Staten behersker en Industriegren, opstaar der ganske vist Fare for Bureaukratisering, for Slendrian og for, at politiske Hensyn skal tage Overhaand; men dette vil antagelig kunne modvirkes ved en Reformering af statsdrevne Virksomheder, og netop i denne Henseende har de senere Aar været rige paa interessante Eksperimenter. Der er paa den anden Side ikke megen Sandsynlighed for, at Staten med Held vil kunne overtage til direkte Forvaltning andre end saadanne Erhvervs-grene, som allerede i det væsentlige er koncentreret i større Virksomheder og faktisk underkastet et bureaukratisk, privat-

kapitalistisk Styre, hvor altsaa det private Initiativ og Konkurrencedriften faktisk er ophævet.

Ovenstaaende Bemærkninger er nærmest fremstaaet af et Forbrugersynspunkt. For Arbejderne vil en Socialisering ogsaa have Betydning, forsaavidt deres Stilling derved bliver mere sikker; de har da ogsaa i flere Tilfælde kæmpet haardt for Socialiseringens Gennemførelse. Erfaringen synes ganske vist at vise, at Staten har lige saa vanskeligt som private Arbejdsgivere ved at gøre sine Arbejdere interesserede i Driften og i Forbedring af Produktionen, i Forcing af Produktionsudbyttet etc.; en større Interesse herfor vilde man dog sikkert kunde vinde ved at give Arbejdere og Funktionærer Indsigt i Foretagendet og Indflydelse paa Ledelsen og Forvaltningen. Dette Synspunkt var f. Eks. stærkt fremme under Forhandlingerne om de engelske Kulminers Nationalisering.

B. Formationer, hvis Magtbasis ligger hos de organiserede Arbejdere, Funktionærer etc.

1. Udbyttedeling, Arbejderaktier.

Udbyttedeling. Tantiemesystemet er et gammelkendt System. Efter Krigen tilbød de Industrielle overalt i Verden Udbyttedeling og Smaaaktier for at afbøde de sociale Fremstød; hvorimod man bestemt protesterede mod at give Arbejderne større Andel i Ledelsen og Bestemmelsesretten over Bedrifterne end det hidtil havde været Tilfældet.

Systemet er nu ret udbredt i den angelsaksiske Verden. I England findes der en Labour-Copartnership-Association, der har været afholdt Copartnership-Kongresser etc.; i U. S. A. har f. Eks. det største Uldforetagende i Staterne, American Woollen Co., tilbudt Arbejderne Aktier.

Arbejdsgiverne har i Reglen udtalt deres Tilfredshed med Systemet (f. Eks. Ford). For Arbejderne er Systemet i hvert Fald værdiløst og utilfredsstillende i nedadgaaende Tider. Arbejderne er desuden gennemgaaende imod det, fordi det udsætter Solidariteten for Fare. Man har derfor udspekuleret forskellige Metoder for at komme over disse to vanskelige Sider af Sagen.

For at mildne Konjunkturvirkningerne har man saaledes f. Eks. i engelske Bomuldsspinderier forsøgt sig med Udbyttedeling for hele Industrigrene i Stedet for i de enkelte Bedrifter. Og f. Eks. Krupp har udstedt Arbejderaktier, som skal for-

valtes af en indregistreret Forening af Aktiernes Ejere, hvis Formand har Adgang til Generalforsamlingen. Tanken om kollektiv Udbyttedeling og kollektiv Forvaltning af Arbejderaktier har i det hele taget været en Del fremme i Tyskland.

De reelle Fordele for Arbejderne ved dette System er imidlertid tvivlsomme. De opnaar alligevel ikke mere i Indkomst derved, end de kan gennemtvinge paa anden Maade (som Akkordløn), og Aktier kan Fagforeningerne jo frit købe i enhver Bank; dette har de faktisk ogsaa ofte gjort, saaledes har Smedeforbundet Aktier i Burmeister, Telefonfunktionærerne i Telefonselskabet osv. Formaalet hermed er at faa Adgang til Generalforsamlingerne; derimod kan Fagforeningerne næppe gøre sig Haab om ad denne Vej at skaffe sig Herredømmet over Foretagenderne.

2. *Medbestemmelsesret (Kontrol) i Bedrifterne og i Industriene (Bedriftsraad osv.). Industrielt Demokrati.*

Tanken om, at Arbejderne indefra i de forskellige Virksomheder skulde søge at arbejde sig frem til at faa Bestemmelsesretten over Samfundsøkonomien, er Grundpillen i Syndikalismens Teorier. Og allerede før Krigen var der opnaaet visse reelle Fordele med Hensyn til Arbejdernes direkte Indflydelse i de forskellige Virksomheder. Spørgsmaal som Løn og Arbejdstid afgøres nu praktisk talt altid ved Forhandling eller Kamp mellem de organiserede Arbejdere og Arbejdsgivere, en Fremgangsmaade, der sikrer Arbejderne større reel Indflydelse paa disse Spørgsmaal, end hvis de optræder enkeltvis. Hvad selve Arbejdsbetingelserne og Arbejdsordningen angaar, har Arbejderne ogsaa efterhaanden vundet visse Fordele, i Reglen har de tilkæmpet sig dem direkte paa Arbejdspladsen; undertiden er de opnaaede Indrømmelser blevet lovfæstede, saaledes i Prøjsen ved Lov af 1905 om Mineindustrien, hvorefter der i alle store Miner skal oprettes Arbejderkomitéer, valgt af Majoriteten af Arbejdere af deres Midte; disse Komitéer skal anerkendes som fuldgyldig Repræsentation for Arbejderne i Bedriften, og de skal forebringe Ønsker, Krav og Klager fra Arbejderne.

I Danmark kender vi Tillidsmandsinstitutionen. Fremskridtene ad denne Vej var dog smaa og nærmest upaaagtede. I Aarene før Krigen begyndte disse Tanker imidlertid at komme mere i Forgrunden, navnlig i de romanske og angelsaksiske Lande — og efter at Krigsudbruddet for en kort Tid havde

bragt Standsning deri — kom der yderligere Fart i denne Bevægelse. I England opstod Shop Steward Bevægelsen og i det hele taget den Bevægelse, der foreløbig resulterede i Whitley-Komitéen. I Amerika og Australien fik I. W. W. (en syndikalistisk Organisation) Vind i Sejlene; under den russiske Revolution af 1917 tiltog Arbejderne sig i stort Omfang hele Magten i Bedrifterne; gennem lokale Fabrikkomitéer kontrollerede de Ledelse eller søgte selv at lede Foretagenderne; under de mellemeuropæiske Revolutioner i 1918 fremstod der ganske spontant Arbejderraad overalt.

I det følgende skal gives en kort Oversigt over denne Bevægelse i England, Tyskland, Rusland og Italien; det vil fremgaa deraf, hvor forskelligartet Udviklingen har formet sig i de enkelte Lande.

England. Da Fagforeningerne under Krigen var undertrykt (og iøvrigt i Realiteten havde indgaaet „Borgfred“ med Regeringen og Arbejdsgiverne) fik Shop-Stewards-Bevægelsen et stærkt Opsving, navnlig indenfor Maskinindustrien; disse Shop-Stewards var Fagforeningernes Repræsentanter paa Arbejdspladserne, de var i Reglen indsat for at opretholde Fagforeningsdisciplinen og for at kontrollere, at Foreningsreglerne blev overholdt, og de skulde være Fortalere for Arbejdernes lokale, specielle Interesser og skulde tjene andre sociale Formaal. Der opstod nu efterhaanden en hel Organisation, grundlagt paa Værkstederne; de havde en uofficiel Karakter; særlig ved Clyde opstod en Mængde Arbejderudvalg, som blev indbyrdes forbundne, og som under en stor Strejke udvikledes til et helt Net af Udvalg, der alle var tilsluttet Fagforeningerne. Disse Udvalg fremstod ikke med noget nyt politisk Program, de var af mere social end politisk Karakter; men Tanken om paa disse Udvalg at opbygge Arbejderraad, der kunde erobre Staten og Industrien, har næsten overalt ligget bag Bevægelsen; Lederne var i Almindelighed ikke i Opposition til Fagforeningerne, men de forlangte en vidtdreven Decentralisation, en højere Grad af Selvstyre og direkte industriel Kontrol for Arbejderne.

Ikke alene Shop-Stewards Bevægelsen viser, at Erfaringerne fra det haarde Styre under Statskapitalismen (Krigsøkonomien) i væsentlig Grad har forandret den engelske Opfattelse af, hvilke Veje man bør slaa ind paa for at ændre de sociale Forhold; men allerede saa tidligt som i 1915 og 1916 fremtraadte mere klart i Resolutioner og Udtalelser, fremsat af Fagforeninger og socialistiske Organisationer, den Anskuelse, at Statens Ingriben i Erhvervslivet maatte suppleres med en Erobring af det øko-

nomiske Samfund, af Industrien, gennem Arbejdersammenslutninger, groet frem indefra og nedefra (modsat f. Eks. de planøkonomiske og statssocialistiske Teorier i Tyskland).

Ganske naturligt udløstes Gæringen i første Linie i et skarpt Modsætningsforhold mellem Arbejder og Arbejdsgiver; men da dette Modsætningsforhold (navnlig under Krigen) medførte almene Forstyrrelser, greb Staten ind, og da man var klar over, at de sædvanlige Metoder, Voldgift, Forligsvæsen osv., ikke strakte til, nedsatte Regeringen i 1916 en Komité (den berømte Whitley-Komité), der skulde udrede, hvorledes „Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver skulde kunne forbedres“. I Komitéens endelige Rapport (Efteraaret 1919) hedder det: „Det er en Samfundssag af største Betydning, at det Fællesarbejde af alle Klasser, som begyndte under Krigen, bliver fortsat, og da især Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver. For at opnaa dette maa der bydes det arbejdende Folk bedre Vilkaar, og Folket maa opmuntres til at yde aktiv og vedvarende Bistand til at udvikle Industrien. I dette Øjemed anser Komitéen det for nødvendigt, at der for hver Industriegren oprettes Organisationer, hvor baade Arbejdere og Arbejdsgivere er repræsenteret, med det Formaal stadig at have Opmærksomheden henvendt paa alt, som kan fremme denne Industri, til Fordel for alle, som er beskæftiget i den, — saa langt dette stemmer med hele Samfundets Interesser“.

Komitéen foreslaar derfor faste industrielle Fællesraad (Joint Standing Industrial Councils), organiseret i 3 Instanser: Arbejderkomitéer (Work Comitees) for hver Fabrik, Districts Councils for hvert Distrikt og National Industrial Councils for hele Landet. En Udtalelse af Komitéen er af Værdi til Belysning af de herhenhørende Problemer: Komitéen har ikke villet fremkomme med nærmere Forslag angaaende Arbejdernes Andel i Udbyttet; thi man er overtydet om, at en varig Bedring af Forholdet mellem Arbejdsgiver og Arbejder maa bygges paa noget andet end et Pengegrundlag. Det som tiltrænges er, at Arbejdsfolk faar bedre Adgang til at tage Del i Ordskiftet om Ordningen af de Dele af Industrien, som de er mest i Berøring med“.

Værkstedklubberne (Shop Stewards) foresloges altsaa op-
højet til Fællesorganisationer for Arbejdsgivere og Arbejdere; men de skulde ikke afløse de nuværende Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer; de skulde tværtimod bygges saa nært som muligt til disse Organisationer; det var en decentraliseret Ord-

ning, med den egentlige Ledelse ved hver Bedrift for alle Sager, som rettelig kan afgøres der.

Raadene skulde kun være frivillige (modsat Bedriftsraadene i Tyskland). Regeringen nøjedes derfor med at rette en Opfordring til Landets Industrier om at organisere sig paa denne Maade.

Raadene er blevet indført paa Statens Værksteder og i flere Industriegrene, ejendommeligt nok i særlig Grad i den Del af Næringslivet, hvor Organisationsforholdene har været uudviklede eller svage. Whitley-Komitéens Indstilling blev godkendt af Fagforeningskongressen (med 2,4 Mill. Stemmer mod 0,8 Mill.), altsaa ikke uden Modstand; fra Oppositionens Side blev det hævdet, at Fællesraad kan være gode nok for den Slags Industrier, som har været nødt til at sikre sig Retfærdighed gennem Lønningsraad og andre Statsindgreb, men saasnart et Fag naar saa højt i Organisation, at det kan stille endelige Krav og tvinge dem igennem, er der ingen Brug for Fællesraad; derimod ønskede man lidt mere Magt for Arbejderne ved Underhandlingsbordet; man ønskede ikke Forsoning, men Ret og Retfærdighed; man var ogsaa bange for, at Raadene vilde blive brugt som Brækstang mod Fagforeningerne, paa samme Maade som Udbyttedelingen var blevet brugt. Flertallet holdt derimod paa, at Raadene var ønskelige; ikke fordi man troede derved at opnaa en ideel Stilling, man saa godt Faren ved slige Komitéer; men man ønskede at faa noget Kendskab til Administrationen, for at den demokratiske Kontrol skulde kunne gennemføres med Held.

Den norske Forfatter I. Debes siger i sin Afhandling „Social Nyorientering“ om disse Raad: „Vejen er syndikalistisk, ikke socialistisk. Den fører i sin Konsekvens til en Revolution af hele Bedriftslivet, men en fredelig og rolig Revolution. Al Tvang ovenfra er det engelske Væsen i Bund og Grund imod“.

Mange, navnlig ældre, Arbejdsgivere var Modstandere af Raadene, fordi de mente, at det vilde medføre evigt Kævl, naar der blev saa mange Køkke om Maden; andre var af den Opfattelse, at Raadene vilde blive en Sikkerhedsventil mod Misfornøjelse og Uro.

Nedgangsperioden har ogsaa bragt Standsning i denne Udvikling.

Tyskland: Under Revolutionen dannedes der overalt Arbejderraad efter russisk Mønster; de tiltog sig dog sjældent hele Magten, men nøjedes i Reglen med at kontrollere de

eksisterende Institutioner. Gennem mangfoldige Kampe naede man til at faa det økonomiske (ikke det politiske) Bedriftsraadssystem anerkendt i den tyske Rigsforfatning (§ 165). Den nærmere Udformning af Bestemmelserne om Raadene blev givet i en særlig Lov (en nærmere Redegørelse for disse Regler findes i International Labour Offices Publikationer).

I Modsætning til de engelske industrielle Raad er de tyske Betriebsräte obligatoriske for alle Bedrifter over en vis Størrelse, uanset Branchen (gælder altsaa ikke alene for Industrien). Raadenes Myndighed er ganske vist meget begrænset; men det er udenfor al Tvivl, at der hermed er sket et virkeligt Brud paa det industrielle Enevælde, og at der her er sket et virkeligt Skridt i Retning af industrielt Demokrati, af en konstitutionel Arbejdsordning. Paa enkelte Punkter griber Nyordningen endda meget radikalt ind i den hidtidige økonomiske Styreform; i Foretagender, hvor der findes et Bestyrelsesraad (saaledes i alle Aktieselskaber), har Bedriftsraadene Ret til at delegere et eller to af sine Medlemmer i Foretagendets Bestyrelse med samme Ret som de øvrige, aktionærvalgte Bestyrelsesmedlemmer; de har altsaa fuld Stemmeret i alle Sager. Af stor principiel Betydning er ogsaa den Regel, at Arbejdsgiverne i alle Virksomheder hvert Kvartal skal forelægge Bedriftsraadene Rapporter om Bedriftens Stilling og Fremskridt, om Industriens Stilling i Almindelighed, om Arbejdsudbyttet m. v., og i de store Foretagender skal Arbejdsgiverne endvidere hvert Aar forelægge Raadene en Bedrifts-Balance og en Vindings- og Tabs-Oversigt for det forløbne Aar. Endelig er der paalagt Arbejdsgiverne visse Restriktioner m. H. t. Antagelse og Afskedigelse af Arbejdere.

De første ordinære Bedriftsraadsvalg fandt Sted i Marts 1920, og Loven har saaledes nu virket i Praksis i nogle Aar. Arbejdsgiverne har forsonet sig med Systemet, hvad Raadenes Medvirken i alle Arbejderspørgsmaal angaar. Derimod er de stadig Modstandere af Raadenes Medvirken ved Antagelse og Afskedigelse af Arbejdere, af Arbejderrepræsentationen i Bestyrelsen for Aktieselskaber, og af at forelægge Raadet Bedriftsbalancer og Gevinst- og Tabsoversigter, og de har til det sidste hæftigt bekæmpet de specielle Love, som gav nærmere Regler for de sidstnævnte Forhold. Man paapeger ogsaa, at Bedriftsraadssystemet medfører meget store Udgifter for Bedrifterne; i Ruhrgebetet havde man f. Eks. i Februar 1921 ca. 1250 Bedriftsraadsmedlemmer, som — næsten uden produktiv Arbejdsydelse — med normal Bjergarbejderløn vilde kræve over 30

Mill. Mk. tilsammen, et efter den daværende Kurs meget stort Beløb, og en Sum mange Gange større end samtlige Direktørers Løn. Omvendt har Raadene i mangfoldige Tilfælde ydet Arbejdsgiveren værdifuld Hjælp, f. Eks. til Forøgelse af Produktiviteten; dette har saaledes været Tilfældet med Statsværkstederne i Spandau, en Afdeling af Deutsche Werke, jfr. Afsnittet om Socialisering, der beskæftiger ca. 42000 Arbejdere; der er ogsaa forekommet Tilfælde hvor Bedriftsraad har fremmet deres særlige Foretagende eller Industri paa Bekostning af Industriens eller Samfundets almene Interesser, idet de har hjulpet Direktørerne med at presse Priserne i Vejret, eller har søgt at faa Regeringen til at nedsætte Udførselsafgifter eller andre Skatter¹).

Alle Arbejdere er enige om, at Bedriftsraadsloven kun betegner det første Skridt henimod et effektivt industrielt Demokrati; de betragter Bedriftsraadene som et værdifuldt Hjælpe-middel til Virkeliggørelse af den „konstitutionelle“ Fabrik. For rigtigt at kunne udnytte de Fordele, Bedriftsraadsinstitutionen giver Arbejderne, har man i Tilknytning hertil etableret et meget omfattende Oplysnings- og Uddannelsesarbejde (Bedriftsraads-skoler, særlige Kursus paa Universiteter, tekniske Højskoler og Handelshøjskoler, Aviser og Tidsskrifter, Bøger etc.).

Store Vanskeligheder er opstaaet af Forholdet mellem Bedriftsraad og Fagforeninger; Fagforeningerne har energisk søgt at gøre Bedriftsraadene til en Slags Filialer af sig og har været mod en selvstændig, centraliseret Organisation af Raadene. I første Omgang er dette ogsaa lykkedes, idet Bedriftsraads-kongressen i Efteraaret 1920 (den eneste almindelige Kongres der hidtil har været afholdt), som var indkaldt af „Allgemeiner deutscher Gewerkschaftsbund“, forkastede et Forslag om en uafhængig Bedriftsraadscentral og vedtog en Organisation, der støttede sig paa Fagforeningerne som den indre faste Kærne; der oprettedes en „Gewerkschaftliche Zentrale der Betriebsräte“, delt i 15 Industri- eller Faggrupper, som kun fik tildelt Opgaver af mindre Betydning. Trods denne snævre organisatoriske Forbindelse har der været talrige Konflikter mellem de to Interessessfærer, og det synes som om Bedriftsraadene er i Færd med at tilrive sig større Selvstændighed, og der er Kræfter i Bevægelse for at gøre Raadene til det fælles Interesseorgan for Arbejdere og Funktionærer, udenom politiske og faglige Mod-

¹) Se iøvrigt en kort Beretning om Fabrikstilsynets Erfaringer angaaende Bedriftsraadene, i Monopolkom.'s „Soc. Medd.“ Nr. 8 1923.

ninger. Raadene har ogsaa vist Tilbøjelighed til at optræde selvstændigt i politiske Spørgsmaal.

Rusland: I 1917 tiltog Arbejderne sig mange Steder umiddelbart Ledelsen og Kontrollen med Bedrifterne gennem Fabrikskomiteer; disse havde i det store og hele nærmest kun deres egne Interesser for Øje. Efterhaanden trængte saa Fagforeningerne sig frem til Overtagelse af den industrielle Ledelse; dette lykkedes dem ogsaa, men de evnede ikke at lede Landets industrielle Liv; Jærnbane- og Kanaltransportarbejderne gjorde f. Eks. et alvorligt Forsøg i denne Retning, men det mislykkedes. Statsmagten (navnlig repræsenteret ved de økonomiske Raad) tiltog sig efterhaanden den ledende Magt; Fagforeningerne fik dog en talrig Repræsentation i de økonomiske Statsorganer. De lokale Fabrikkomiteer og Kontrolkomiteer har nu intet med Ledelsen at gøre (jfr. Dekret af November 1920); de fører kun Tilsyn med Disciplinen og med at Regeringens og de øverste økonomiske Organers Ordre bliver fulgt (f. Eks. med Hensyn til Produktionsprogrammet, Transportarbejdet); de deltager som Raadgivende i Direktionsmøderne om alle vigtige Produktionsspørgsmaal. Forholdene er i den nyeste Tid blevet ændret i Tilknytning til den ny økonomiske Politik; ved Siden af Fabrikkomiteerne, dannet af Arbejderne med det Formaal at repræsentere dem overfor Driftsherren og hans Personale og at virke for Forbedring af Arbejdernes moralske og materielle Kaar, findes der i alle Bedrifter Komiteer, der bestaar af Repræsentanter for saavel Arbejderne som Ledelsen, og som har til Hovedopgave at føre den kollektive Overenskomst ud i Livet og at bilægge Konflikter om dens Anvendelse. Principielt er Strejkeretten anerkendt; dog taales Strejker praktisk talt ikke i Statsvirksomheder. Med Hensyn til Antagelse og Afskedigelse af Arbejdere erstattes efterhaanden Udskrivning af Arbejdskraft med frit Arbejde; det paahviler de stedlige Sovjets at skaffe Arbejdskraft til alle Bedrifter og Institutioner uden Undtagelse; der er givet nærmere Regler for Arbejdernes Afskedigelse. Det fremgaar heraf, at de russiske Bedriftsraads Myndighedsomraade er meget ringe. —

Italien: Som Følge af de store Arbejdskampe i Sommeren 1920, under hvilke Arbejderne en Overgang besatte talrige Fabriker og Jordejendomme, forelagde Regeringen et Lovforslag om Kontrol med Industrien, en Kontrol, som skulde udøves af de Arbejdere, som hørte til vedkommende Industri; i Bemærkningerne hertil hedder det, at „Forholdene gør det nødvendigt, at der aabnes Arbejderne Adgang til at blive bekendt med de

Kaar, under hvilke Industrien arbejder og udvikler sig, for at bringe Harmoni i Produktionen". I Modsætning til Bedriftsraadene i Tyskland, der vælges i hver enkelt Bedrift, indførtes Arbejderkontrollen i Italien for hver Industrigruppe som Helhed, altsaa for Metalindustrien, for Tekstilindustrien etc.* Man var bange for, at en Ordning med Bedriftsraad vilde aabne Vejen for partikularistiske Tendenser og skulde medføre en farlig Dobbeltthed i Bedriftens normale Organer; ved den foreslaede Metode haabede man at fremme de forskellige Industriegrenes almene Tarv og dermed Produktionen. I Italien arter Lønforhold og industriel Udviklingsgrad sig saa forskellig fra Egn til Egn; man tilstræbte nu nogen Samling og Ensartethed, og man mente, at Forslaget vilde blive til Gavn for de mindre udviklede Bedrifter. For hver Industrigruppe skulde der oprettes en eller flere Kontrolkommissioner, bestaaende af Arbejdere, Ingeniører og Funktionærer i vedkommende Industri, og disse Kommissioner skulde igen for hver Bedrift udnævne Delegerede til at udøve Kontrollen; de Delegerede skulde ikke deltage i Bedriftens Direktion, idet en saadan Adgang antoges at føre til Vanskeligheder og at sammenblende Beføjelser, som burde holdes adskilt; derimod havde de Ret til at faa Oplysninger om alle de for den enkelte Bedrifts Gang væsentlige Forhold: Materialepriser, Produktionsomkostninger i det hele taget, Arbejdsløn, Kapitalens Tilvejebringelse, Virksomhedens Udbytte, Produktions- og Administrationsmetoder etc. Dette interessante Eksperiment med Arbejderkontrol for hele Industriegrene har egentlig aldrig faaet Lov at virke i Praksis, og med Fascisternes Sejr maa det antages foreløbig at være bragt helt ud af Verden. —

Ogsaa i andre Lande er der gennemført Bedriftsraad o. l., saaledes i Østrig, Czekoslovakiet, Luxemburg og Norge. Her i Landet udarbejdede Socialdemokratiet i 1919 et Lovforslag om Arbejdernes Deltagelse i Foretagendernes Ledelse (angaaende Kontrol med Oplydelsen af Overenskomster og Lovgivningsbestemmelser, Antagelse og Afskedigelse af Arbejdere og Formænd, Afslutning af Aarsregnskaberne); ejendommeligt var det, at Halvdelen af Bedriftsraadsmedlemmerne skulde vælges af Arbejderne i Virksomhederne og Halvdelen af de respektive Fagforbunds Hovedledelse. Forslaget blev aldrig gennemført; samme Skæbne fik et Forslag, som de samvirkende Fagforbund udarbejdede under Forhandlingerne med Arbejdsgiverforeningen i Efteraaret 1920. —

Ogsaa de under dette Afsnit omtalte sociale Nydannelser

har lidt stærkt under Nedgangsperioden. Ikke desto mindre tyder meget paa, at netop det industrielle Demokrati i vid Udstrækning vil være den heldigste og mest holdbare Basis for en social Reorganisation af vore Dages Økonomi, og det i desto højere Grad jo mere umiddelbart det er ordnet, jo nærmere det er knyttet til den enkelte Arbejders daglige Arbejde paa Værkstedet i Bedriften (altsaa nærmest i den tyske Form). Det er umiddelbart indlysende, at der er mange organisatoriske Vanskeligheder ved et saadant Systemskifte; men forsaavidt det bliver nødvendigt at skaffe Harmoni i Produktionslivet, vil disse rent tekniske Vanskeligheder naturligvis kunne løses. Den store Fordel ved en demokratisk organiseret Økonomi ligger netop i denne Harmoni, dette at man undgaar det ødelæggende Modsætningsforhold mellem Kapitalens Repræsentanter og Arbejderne, og at Arbejderne faktisk faar Raadighedsret over Produktionsmidlerne og dermed bliver personlig interesseret i Arbejdet og dets Resultat. Med Hensyn til de forskellige Sider af dette Problem henvises iøvrigt til sidste Afsnit.

3. Arbejderkooperation.

I mange Tilfælde og under mange Former har Arbejderne dannet Sammenslutninger med det Formaal at drive produktiv Virksomhed for egen Regning, altsaa at være sin egen Arbejdsgiver. I Aarene før Krigen var Tanken om ad denne Vej at reorganisere Samfundet økonomisk og socialt dog almindelig opgivet. Imidlertid, samtidig med den engelske Arbejderbevægelses Omlægning i radikal Retning i Aarene omkring 1910 og med Syndikalismens Fremvækst fremstod Lavssocialismen (eller Guild-Socialismen); denne Bevægelse, der til at begynde med var rent teoretisk, laante sine Idéer dels fra Syndikalismen, dels fra den gamle Lavsordning; man vilde konstruere et helt produktivt Samfund, hvor Lønssystemet skulde være afløst af Kooperation.

Lavssocialisternes (saavel som Syndikalisternes) Grundtanke er den, at Produktionen i en Industri eller Næringsgren bør overtages af alle dem, der arbejder i den, saaledes at disse bliver Organisatorer, Ledere og udøvende Arbejdere paa samme Gang; Slagordet er: Fabriken til Fabriksarbejderne. Men medens Syndikalisterne mener, at Staten eller Samfundet som Helhed ikke skal have noget at sige over dette økonomiske Selvstyre, udøvet af Producenterne, mener Lavssocialisterne, at Staten bør være Ejer af Produktionsmidlerne og ogsaa bør have nogen

Indflydelse paa Produktionsvilkaarene, navnlig med Hensyn til Prisfastsættelserne. Begge Parter hævder, at Statssocialismen med den stærke Centralisering vil medføre Bureaukratisme, Ufrihed, Korruption og Stagnation i Økonomien.

Efter Krigen er Lavssocialismen kommet stærkt i Forgrunden, særlig i England. Lavssocialismen er i adskillige Henseender uklar; paa den anden Side søger dens Tilhængere at læmpe sig efter det praktiske Liv paa den Maade, at de foreslaar forskellige Fremgangsmaader for de forskellige Erhverv; i Kulindustrien og i Jærnbanevæsenet mener de, at Statens Indflydelse bør være forholdsvis stor, i Maskin- og Skibsbygningsindustrien bygger de paa den ret stærke Shop-Steward Bevægelse, i Bomuldsindustrien vil de foreløbig nøjes med en partiel Kontrol fra Statens og Arbejdernes Side, navnlig af Hensyn til Vanskelighederne ved en Socialisering af den store Udenrigshandel, der er knyttet til denne Industri. For disse Industriers Vedkommende er der dog hidtil ikke kommet meget reelt ud af disse Ønsker.

I Byggeindustrien er Forudsætningerne for Indførelse af fælles Ejendomsret og fælles Drift i Form af Produktions-sammenslutninger derimod betydelig større end i Fabriksindustriene; dels arbejder man i denne Industri med ret smaa faste Kapitaler (man behøver ikke de store Fabrik- og Maskinanlæg), dels har man ingen udenlandsk Konkurrence at frygte og omvendt skal man heller ikke eksportere for at eksistere. I Byggefagene har saadanne Sammenslutninger da ogsaa haft en ret stor Succes, navnlig i de senere Aaringer, og denne Form for social, erhvervsmæssig Nydannelse er ikke blevet ramt nær saa meget af Nedgangsperioden som Tilfældet ellers har været, f. Eks. med Hensyn til Statssocialisering; en medvirkende Aarsag hertil har dog sikkert været de særlige Konjunkturer, der har hersket i denne Industri¹⁾.

Navnlig i England har denne praktiske Bevægelse (ligesom den tilsvarende teoretiske) haft en omfattende og systematisk Karakter, idet den — i Modsætning til Forholdene her i Landet — har formet sig som en virkelig Byggelavs-Bevægelse; ved et Byggelav forstaas i Realiteten et lokalt Industriforbund (omfattende alle Byggefag), organiseret som Byggeselskab; det første Byggelav dannedes i Manchester Januar 1920 af Bygge-

¹⁾ I den sidste Tid synes Bevægelsen dog at være kommet i økonomiske Vanskeligheder, jf. en Artikel „Rekonstruktion af det engelske Byggelav“ i „Socialraadets Medd.“ Nr. 3 1923.

arbejderforbundets Distriktsorganisation, og derfra bredte Bevægelsen sig hastigt til andre Dele af Landet.

Til Belysning af disse Byggelavs Organisation og Virkemaade skal omtales Lavet i London, der dannedes i April 1920; dette Guild of Builders er egentlig blot en anden Betegnelse for Byggearbejdernes Rigsforbunds Londonkartel, der tæller 12 forskellige Fagforeninger med tilsammen 60 000 Medlemmer; ved Siden af som hidtil at forfølge socialpolitiske Formaal skulde denne faglige Sammenslutning altsaa drive økonomisk Virksomhed i sin Branche. I Styret for Lavet er alle Byggfag repræsenteret: Murere, Tømrere, Malere, Gipsere, Blikkenslagere osv. Gennem Supplering er videre indvalgt i Udvalget Repræsentanter for Fag udenfor Bygningsarbejderforbundet: Bygningsteknikere, Arkitekter og Bygningsinspektører efter Forslag af deres Gruppe. Der skal ogsaa dannes Grupper for Civilingeniører, Billedhuggere og Dekorationsmalere, og disse skal repræsenteres i Styret.

De engelske Byggelav er samlet i to Centralorganisationer: Londonrayonen og Manchesterrayonen; men man tilstræber en Rigssammenslutning.

Det fremgaar af det sagte, at de engelske Byggelav har en ganske anden, langt mere omfattende og vidtrækkende og mere industrimæssig Karakter end de hidtil kendte Produktionsammenslutninger af Arbejdere.

Den Succes, Byggelavene i England har haft, har medført at Bevægelsen har bredt sig til andre Lande. —

Iøvrigt har Arbejderkooperationen en mere spredt og tilfældig Karakter; og man finder indenfor den mangfoldige Organisationsformer, saaledes her i Landet. Fagforeningsmæssig Drift af økonomiske Foretagender er kun lidet anvendt her (Budenes Fagforening har f. Eks. et Budkontor, Barbererne har i Kamp-tider oprettet kooperative Stuer); derimod findes her Foretagender startet af Grupper af Fagforeninger, saaledes Arbejdernes Fællesorganisations Brændselsforretning i København. Den hyppigste Form for Arbejderkooperation her i Landet er Selskaber, startet af en snævrere Kreds af Arbejdere i det paa-gældende Fag, med Støtte af Fagforeningen; saaledes Tømresvendenes Aktieselskab, Murernes, Bygningssnedkernes, Elektrikernes, Brolæggernes og Smedenens Selskaber i København; det sidstnævnte („Aurora“) indtager en Særstilling derved, at det er en egentlig industriel Virksomhed; det samme gælder til en vis Grad Bygningssnedkernes Selskab.

Til Belysning af disse Forhold skal omtales Tømrer-

svendenes Selskab, der er organiseret som Aktieselskab, hvis Aktier (à 25 Kr.) er tegnet dels af enkelte Medlemmer af Hus-tømrrernes Fagforening i København, dels af Fagforeningen som saadan; Fagforeningen har vedtaget, at alle Medlemmerne skulde købe en Aktie, men Bestemmelsen blev ikke overholdt. Det er blevet foreslaaet at uddele Overskud til Selskabets Arbejdere (Udbyttedeling), men Forslaget blev forkastet. Oprindeligt havde Aktionæerne Forret med Hensyn til at faa Arbejde, men dette er senere bortfaldet. Selskabet indgiver regelmæssigt Tilbud paa alle store Byggeforetagender og virker derved prisregulerende (hindrer „Mestergrise“ o. l.); det arbejder mest for Kommunen og de kooperative Byggeselskaber; dog har „Arbejdernes Andels-Boligforening“ gjort sig uafhængig ved at oprette egen Tømrrerafdeling, saaledes at der altsaa indenfor Kooperationen paa dette Punkt er opstaaet et Modsætningsforhold. Paa den anden Side har Tømrrersvendenes Selskab i Forbindelse med de øvrige kooperative Byggeselskaber oprettet A/S „Arbejdernes kooperative Byggeforening“; gennem dette Mellemlid optræder de kooperative Arbejdersammenslutninger (der ellers kun tager sig af det rent udførende Arbejde) altsaa baade som Bygherrer og som Husejere. Dette Foretagende minder tildels om de engelske Byggelav.

Et interessant, detaillert Forslag til Arbejderovertagelse af en Industrigren er fremkommet fra Bryggeriarbejdernes Fagforening i København og Omegn, i April 1920. Forslaget fremsattes til det „øverste Raad“ for A/S De forenede Bryggerier og Carlsbergbryggerierne, ud fra den Overbevisning, at Tiden maatte være inde, hvor Lønarbejde i Privatkapitalismens Tjeneste burde afløses af Samarbejde mellem fri og ligeberettigede Deltagere i Produktionen. Man ønskede ikke at gøre Bryggerierne til statsdrevne Foretagender, men derimod at de blev selvstændige Foretagender, saaledes som Carlsbergbryggerierne allerede er det. Til dette Formaal skulde da Aktiekapitalen i de forenede Bryggerier indløses til en rimelig Pris, og Forrentningen af hele Kapitalen i hele Foretagendet skulde betragtes som en Omkostning, der burde holdes saa lavt som muligt; det øverste Raad — d. v. s. den højeste Ledelse for Bryggerierne — skulde efterhaanden omdannes til det bestod udelukkende af Repræsentanter for Arbejdere og Funktionærer med de højeste Ledere i Spidsen, og saadan at Konsumenternes (Samfundets) Interesser blev repræsenteret i Raadet; de enkelte Arbejders Andele skulde ikke kunne være Genstand for Køb og Salg. Man tilstræbte med andre Ord, at

Bryggerierne skulde være et „selveejende Foretagende“, d. v. s. fælles Ejendom for de deri beskæftigede, under samfundsmæssig Kontrol. Et Punkt i Forslaget tillagde man stor Betydning, nemlig det, at Ledelsen — i Stedet for gennem Tantiømer at blive gjort interesseret i den størst mulige Kapitalgevinst — skulde have Udbytte i Forhold til Arbejdernes Udbytte af Foretagendet og derved bringes til at se paa Foretagendets Fremgang til Fordel for alle, der beskæftiges i Industrien. —

Arbejderkooperationen virkeliggør — ligesaavel som Bedriftsraadene — Tanken om det industrielle Demokrati, omend ad andre Veje, nemlig gennem økonomisk Selvhjælp i Konkurrence med de privatkapitalistiske Foretagender i samme Branche; denne Vej er dog i Praksis i Øjeblikket nærmest kun farbar for Byggefagene og enkelte andre Fag, fremfor alt fordi der til en Praktisering af Kooperation i de egentlige Fabrikfag kræves saa store Kapitaler, som Arbejderne ikke raader over; dog maa det formodes, at Arbejderne vil kunne inddrage betydeligt flere Virksomheder under kooperativ Drift end hidtil, efter at man er begyndt at starte egentlige Arbejderbanker. Og hvis Kapitalspørgsmaalet kan ordnes, er det ikke let at se, hvad der skulde kunne hindre Arbejderkooperationen i at arbejde sig stærkt frem i Fremtiden.

Det er indlysende, at Arbejderkooperationen navnlig har Betydning, naar den er baseret paa den bredest mulige Basis, kort sagt omfatter alle, der er organiseret under den paagældende Industri, altsaa navnlig i den engelske „Lavs“-Form.

Med Hensyn til de øvrige Sider af dette Spørgsmaal, med Hensyn til de monopolistiske Tendenser etc., henvises til sidste Afsnit.

C. Formationer, hvis Magtbasis ligger hos Forbrugernes Organisationer.

Herunder hører det store Kapitel om Brugsforeningsbevægelsen, hvis Tendens er at borteliminere noget af det centrale i selve den privatkapitalistiske Cirkulationsproces, nemlig Handelen og Handelsprofitten. Det er unødvendigt her at komme ind paa Forbrugerkooperationens Udviklingshistorie. Her skal kun omtales nogle Hovedpunkter.

De to Lande, hvor denne Bevægelse er naaet videst, er England og Rusland. I England er Medlemsantallet $4\frac{1}{2}$ Mill.; der er ca. 1400 Udsalgssteder, over 100 Fabriker der tilvirker praktisk talt alle Forbrugsvarer; der beskæftiges over 200 000

Personer; Kooperationen ejer store Landbrug og samarbejder med mange Landbrug f. Eks. i Irland, den ejer Plantager for Kaffe, Te, Kakao, Vin, Frugt etc. overalt i Verden, den har sin egen Handelsflaade, eget Assuranceselskab, egen Bank osv.; det er kort sagt en Organisation af et uhyre stort Omfang.

I Rusland fik i 1919 ca. 60 pCt. af Indbyggerne deres Forsyning gennem de kooperative Foreninger; Kooperationen i Rusland falder i to Hoveddele, nemlig en Arbejdernes Konsumfraktion (med en Femtedel af Omsætningen) og en Bøndernes Fraktion (med fire Femtedele af Omsætningen), med et Fællesstyre for den alrussiske Kooperation (Centrosojus); Foretagendet nævnes ofte som Europas største Forretning. Kooperationen arbejder sammen med Fagforeningerne og de øvrige Arbejderforeninger; den er tillige til en vis Grad indarbejdet i Statsapparatet, men faktisk har den fuld Selvstændighed, f. Eks. ogsaa til at importere Varer uden om Ind- og Udførselsmonopolet.

I andre Lande er Konsumentkooperationen vel ikke saa stærkt udviklet som i England og Rusland; men den har næsten overalt taget et meget stort Opsving i de senere Aaringer.

Her i Landet har Brugsforeningsbevægelsen indtil de sidste Aar været baaret af Bønderne. I 1916 blev de tidligere uanselige Brugsforeninger i København sammensluttet i „Hovedstadens Brugsforening“, der siden da har haft en meget stor Vækst; den havde i 1922 29 000 Medlemmer, beskæftigede ca. 400 Personer og havde en Omsætning paa ca. 13 Mill. Kr. En Centralorganisation for Brugsforeningerne her i Landet har vi i „De samvirkende Brugsforeninger“, der omfatter 27 Foreninger med tilsammen 55 000 Medlemmer. „Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger“ er derimod Engros-Indkøbs-Organisationen.

I de senere Aar har Brugsforeningsbevægelsen faaet et nyt, stort Felt paa Boligforsyningens Omraade. En stor Organisation i denne Henseende danner „Arbejdernes Andels-Boligforening“; en nærmere Redegørelse for denne Forenings interessante Organisationsform (saavel som for den øvrige Byggeforeningshistorie) findes i Tillæggsbilaget til Boligkommissionens Betænkning II af 1918, udarbejdet af C. V. Bramsnæs og cand. polit. Svend Nielsen.

I Arbejderkooperationen, men navnlig i Forbrugerkooperationen staar vi altsaa overfor fuldt færdige, i mangfoldige Tilfælde meget store, økonomiske Organisationer. Der kan heller

ikke herske Tvivl om, at disse Organisationer i de fleste Tilfælde arbejder fortræffeligt. I økonomisk Henseende er de udpræget demokratiske; der gives ingen store Dividender eller Tantiømer til nogle enkelte, og Lønningsforskellene mellem de beskæftigede Personer er ikke meningsløst store.

Paa den anden Side kan man, eiterhaanden som disse Organisationer tiltager i Størrelse og Betydning, iagttage hvorledes forskellige alvorlige Modsætningsforhold vokser frem. For Forbrugerkooperationens Vedkommende er det simpelthen det gamle sociale Modsætningsforhold mellem Arbejdsgiver og Arbejder, der dukker op igen her; det kan ikke nægtes, at Arbejdsforholdet volder Forbrugerkooperationerne større og større Vanskeligheder.

Arbejdsforholdet medfører ogsaa Vanskeligheder indenfor Arbejderkooperationen, navnlig naar denne er organiseret i Aktieselskaber, bestaaende af en mindre Kreds af Arbejdere; disse Vanskeligheder udspringer af det Modsætningsforhold, der altid — mer eller mindre latent — vil være tilstede mellem Organisation og Individ. Et afgjort Modsætningsforhold er der mellem Arbejderkooperationerne og Forbrugerne, selv om dette meget ofte bliver undgaaet af Kooperationerne; men det er øjensynligt, at der her ligger de samme Tendenser gemt som i de gamle Lav. I det følgende Afsnit vil der iøvrigt blive gaaet lidt nærmere ind paa disse Forhold.

De sociale Nydannelsers samfundsmæssige Betydning.

Spørger man nu, hvor langt Udviklingen i det store og hele er kommet i Retning af at erstatte de privatkapitalistiske Principer i Økonomien med andre Principer af en mere social, økonomisk-demokratisk Karakter, saa kan man maale dette dels i Forhold til det rene privatkapitalistiske System, dels i Forhold til de gængse Teorier om en social og økonomisk Reorganisation af Samfundet (altsaa navnlig det socialistiske Ideal).

Trods det store sociale Fremstød efter Krigen er Privatkapitalismen stadig langt den betydningsfuldeste Faktor i Samfundets økonomiske Struktur; de sociale Nydannelser har endnu ingen afgørende Indflydelse paa Samfundets forholdene; de lider f. Eks. under de samme økonomiske Konjunktursvingninger som kapitalistiske Foretagender, det gælder Brugsforeninger saavel som Sovjetruslands statsorganiserede Industri (jfr. en Beretning om den russiske Sukkerindustri, hvorefter Sukkerproduk-

tionen stadig synker af Mangel paa Afsætning, og hvorefter det importerede Sukker er billigere end det indenlandske). Men set i Forhold til den rene Privatkapitalisme er Udviklingen dog naaet et Stykke i forskellige Retninger, som det vil fremgaa af følgende Rekapitulation:

1. Det Offentlige ejer og driver adskillige, ofte store og betydningsfulde Virksomheder. Dog er man paa dette Omraade ikke naaet stort videre end man var før Krigen; de kraftige Statsindgreb i hele Samfundets Produktions- og Cirkulationsproces, man blev Vidne til i Krigsaarene, er nu praktisk talt fuldstændig afviklet, ja der er endog Tegn der tyder paa, at man vil komme ind paa en yderligere Afvikling af Statsvirksomheder (Italien, Frankrig, Tyskland). Paa den anden Side synes Udviklingen at skulle føre til et Forsøg paa at reformere Statsvirksomhedernes Organisation og Virkemaade (selvstændige Instituter, fællesøkonomiske Anstalter, blandet-økonomiske Foretagender etc.). Og det er der i hvert Fald kommet ud af det Offentliges Indgreb i Erhvervslivet, at der nu paa dette Omraade foreligger et stort Materiale og en rig Erfaring, som vil kunne være til største Nytte ved en eventuel senere Genoptagelse af Principet statsreguleret Erhvervsliv.
2. De organiserede Arbejdere har efterhaanden, og navnlig i de senere Aar, erhvervet sig en ikke ringe, direkte reel Indflydelse indenfor Produktionslivet:

Arbejderkooperationen (Lavsocialismen) er naaet saa vidt, at den indenfor et overskueligt Tidsrum synes at skulle faa fundamental Betydning i hvert Fald i Byggefagene, paa en saadan Maade at de brede Arbejderlag rykker frem som selvstændige Arbejdere, som Ejere og Ledere af Virksomhederne.

Bedriftsraadene o. l. i Tyskland, Østrig og flere andre Lande betyder et virkeligt Skridt i Retning af industrielt Demokrati, et principielt Brud paa det industrielle Enevælde.
3. De organiserede Forbrugere har flere Steder, f. Eks. i England, formaet at skabe en social, erhvervsmæssig Nyorganisation af et meget stort Omfang. I de senere Aar har Forbrugsforeningssystemet faaet et nyt stort Felt, nemlig Boligforsyningen.

Set i Forhold til et socialistisk Ideal betegner de sociale Nydannelser imidlertid kun smaa Fremskridt; og der er jo ikke

Tale om et planmæssigt, systematisk Felttog over en bred Front mod den privatkapitalistiske Økonomi. De enkelte sociale Nydannelser betyder i Reglen kun, at der indenfor et vist Udsnit af Samfundsøkonomien bortelimineres et enkelt eller to privatkapitalistiske Erhvervsprinciper. Det Offentlige har saaledes kun overtaget ganske enkelte Virksomhedsgrene, og selv om Profitsystemet gennemgaaende ikke er fremherskende ved Driften af offentlige Virksomheder, saa stræber man i hvert Fald efter, at Foretagendet skal bære sig, selv i socialdemokratiske Kommuner; og en socialistisk Lighed mellem de Arbejdende i offentlige Foretagender finder man ingen Steder; det der er opnaaet ved offentlig Drift er da blot dette, at Priserne ikke presses op til, hvad Markedet kan bære (sml. Jærnbane- og Skibstakster under Krigen), og at det eventuelle Overskud ikke gaar i Lommen paa nogle enkelte. Og hvad f. Eks. Kooperationen angaar, da har den selv de Steder, hvor den har naaet et stort Omfang, sit begrænsede Virkefelt; Producentsammenslutningerne er i det væsentlige kun af Betydning indenfor Byggefagene, og Forbrugsforeningerne, der f. Eks. i England driver udstrakt Fabriksvirksomhed, har kun kunnet optage Fabriksvirksomhed til Selvforsyning; Eksportindustrien har man ikke taget op, og nogen afsluttet kooperativ „Ring“, saaledes som Owen tænkte sig det, er der endnu langt fra Tale om; de engelske Brugsforeninger har $4\frac{1}{2}$ Mill. Medlemmer, men de beskæftiger kun ca. 200 000 Mennesker; de $4\frac{1}{4}$ Mill. Medlemmer faar altsaa deres Indtægter udenfor Kooperationen, d. v. s. hovedsagelig i kapitalistiske Erhverv. Ogsaa kooperative Virksomheder ledes efter Rentabilitetsprincippet; derimod er der gennemgaaende skabt en større Lighed mellem de Arbejdendes Stilling, navnlig indenfor Producentkooperationen. Man kan maaske bedst udtrykke Forholdet ved at sige, at Kooperationen betegner en Demokratisering af Kapitalmagten.

Under Bestræbelserne for at erstatte de privatkapitalistiske Principer i Økonomien med andre Principer af en mere social, økonomisk-demokratisk Karakter skjuler der sig en Kamp mellem tre forskellige Grundidéer: nemlig om Producenterne, om Konsumenterne eller om Statsmagten skal have tillagt den afgørende Magt i det tilstræbte, reorganiserede Samfund. Det vil imidlertid af den foregaaende Fremstilling klart fremgaa, at Praksis ikke har fulgt noget bestemt Program, men har bygget sig op efter alle de tre nævnte Linjer; og i Rusland, hvor man ved Statens Hjælp har forsøgt at gennemføre et konsekvent,

marxistisk Projekt, har man efter faa Aars Forløb maattet slaa ind paa mere komplicerede Fremgangsmaader.

Naar det Spørgsmaal stilles: Hvilken af de i Praksis fulgte Veje skal man tillægge størst Betydning i de fremtidige Bestræbelser for at naa frem til en reorganiseret Samfundsøkonomi, saa vil det derfor i hvert Fald være upraktisk at bedømme dette ud fra et eller andet fastslaaet Program. En tilnærmet, real Vurdering af disse Forhold vil man lettere kunne komme til ud fra følgende Tankegang: De moderne sociale Bestræbelser gaar i Hovedsagen ud paa at afhjælpe følgende Hovedskavanker ved de bestaaende Tilstande:

- 1) det ufri, uselvstændige Arbejde (Lønarbejdet, Arbejde for andres Regning),
- 2) Usikkerheden i Økonomien og dermed i de arbejdendes Eksistens (Kriser og Konjunkturer og disses Virkninger),
- 3) den utilstrækkelige Forsyning (Fattigdommen), tildels gennem en Omlægning og Udjævning af Fordelingen, men fremfor alt ved en Forcering af Produktionen.

Maaler man de omtalte sociale Nydannelser ud herfra, kan man opstille en Række skematiske Hypoteser om disse Nydannelsers Virkninger, opstillet saa nær op til de praktiske Erfaringer som muligt. Ud fra de almindeligste Erfaringer har jeg opstillet følgende Hypoteserække, idet det dog skal bemærkes, at Virkningerne kan være forskellige i de forskellige Erhvervsgræne, og at der kan være Bivirkninger, som ikke er taget med i Betragtning her; Formaålet er kun at gøre et Forsøg paa at fastlægge nogle Grundlinjer:

Statsregulering, Planøkonomi, Kontrol med Erhvervslivet og statsdrevet Samfundsøkonomi gør ikke Arbejdet mere selvstændigt (1), bringer derimod mere Stabilitet i Økonomien, mildner i hvert Fald Konjunkturernes Virkninger (2), ned sætter Produktionen, fremskaffer i nogen Grad en Udjævning af Indtægtsfordelingen (3),

Udbyttedeling og Systemet Arbejderaktier gør ikke Arbejdet mere selvstændigt (1), forøger Usikkerheden i Økonomien (2), forøger Produktionen (3), virker kort sagt paa samme Maade som Akkord-Lønsystemet,

Industrielt Demokrati (Bedriftsraad o. l.) og Arbejderkooperation ændrer fuldstændig Arbejdsforfatningen (1), forbedrer i hvert Fald i det lange Løb noget ved de under (2) og (3) nævnte Forhold,

Forbrugerkooperation gør ikke Arbejdet mere selvstændigt (1), bringer derimod mere Stabilitet i Økonomien (2), og forøger Produktionen (3).

Efter denne Hypoteserække skulde der i store Træk være flest sociale og økonomiske Fordele forbundet med en Udvikling af de to sidstnævnte Systemer, og særlig med det industrielle Demokrati og med Arbejderkooperationen. Sandsynligheden taler nemlig for, at et udviklet industrielt Demokrati saavel som Arbejderkooperation og Forbrugerkooperation ganske automatisk vil bidrage til at mildne den økonomiske Usikkerhed, idet Produktionen, men navnlig Kapitalekspansionen, antagelig vil rette sig mere efter Behovene end efter spekulative Profitmuligheder, samtidig med at den jævne Indtægtsfordeling vil gøre Efterspørgslen stabilere.

Og med Hensyn til Produktivitetsforøgelsen, da ligger Forholdet saadan, at en Ændring i Arbejdsforfatningen (altsaa Arbejderkooperation eller industrielt Demokrati) maa anses for at være en nødvendig Forudsætning for, at Produktiviteten overhovedet kan naa et højt Stade; i hvert Fald er det givet, at den nuværende Arbejdsforfatning er meget kostbar for Samfundet, fordi det indre Modsætningsforhold, der er til Stede indenfor Produktionslivet (Arbejder mod Arbejdsgiver) lægger et Tryk paa Produktionen, et Tryk der giver sig Udslag i Strejker, Lockouter og langsomt Arbejdstempo, og dette i højere Grad jo højere Produktionstempoet skal sættes op. Bringes dette Modsætningsforhold til Ophør, maa det antages i det lange Løb eo ipso at maatte forøge Produktiviteten (jfr. forskellige Erfaringer fra de tyske Bedriftsraad).

Rent ideelt kan man altsaa fastslaa, at Arbejderkooperation og industrielt Demokrati for Produktionens Vedkommende, eventuelt under Samarbejde med eller under Medvirkning af Forbrugerkooperation eller af Statsmagten, vilde være den mest formaalstjenlige Form for Nyorganisering af Erhvervslivet. Imidlertid er det klart, at man ikke ad denne Vej vil kunne løse alle Problemer; hele det Erhvervsliv der drejer sig om Fordeling og Forbrug, kort sagt Handel og Omsætning kan ikke tænkes nyorganiseret efter disse Linjer, i hvert Fald ikke foreløbig; dette kan kun tænkes nyorganiseret gennem Forbrugsforeninger eller af det Offentlige (kommunale Udsalg).

Endvidere selv om man i hvert enkelt Tilfælde skulde kunne finde de rette Midler, og selv om det skulde lykkes at naa et godt Stykke i Retning af social Erhvervsorganisering,

saa vilde man næppe derved naa nogen ideel Stilling, men allerhøjest en grov Tilnærmelse til en saadan. Dette kan allerede ses deraf, at der indenfor de bestaaende sociale Nydannelsers Sfære alt nu er opstaaet visse Modsætningsforhold; der er saaledes Modsætningen mellem Bedriftsraad og Fagforeninger (en Modsætning der dog vil være i hvert Fald delvis udlignet under en mere tidssvarende Arbejderorganisation efter industrielle Linjer), mellem Byggelav eller kooperativt Produktionsselskab paa den ene Side og Værkstedklub eller Fagforening paa den anden Side (man har jo endog undertiden haft Strejker i kooperative Virksomheder). Endelig er der det store Modsætningsforhold mellem Produktionssammenslutninger og Forbrugerne, idet Producenterne ganske naturligt vil have Tendens til at presse Priserne op; dette har dog næppe reel Betydning, saalænge Kooperationen ligger i skarp Konkurrence med privatkapitalistiske Foretagender og Foretagender startet af Brugsforeninger, Boligforeninger etc.; og i Tilfælde af kooperativt Monopol vilde man have den Udvej, at det Offentlige kunde gribe ind i Prisforholdene (jfr. Middelalderens Lavs- og Takstsystem).

Ogsaa indenfor Forbrugerkooperationerne er der vanskelige Problemer at løse; navnlig er der Spørgsmaalet om Brugsforeninger som Arbejdsgivere. Ofte kommer der ogsaa et skarpt Modsætningsforhold frem mellem Forbrugerkooperation og Producentkooperation (jfr. ovenfor); saaledes har f. Eks. Arbejdernes Andels Boligforening, der er en Forbrugerorganisation, oprettet en egen Tømrerafdeling, hvorved den kommer i Modstrid med Tømrersvendenes Aktieselskabs Interesser.

Hertil kommer saa naturligtvis de store Vanskeligheder ved i Praksis at organisere den moderne Produktion og Omsætning paa arbejderdemokratisk Basis. Som Helhed kan om dette Punkt siges, at vor Tids ny store organisatoriske Problem er at finde en praktisk anvendelig Form for kollektiv Bedriftsledelse. Men paa den anden Side har man et organisatorisk Forbillede herfor i det moderne Aktieselskabs Opbygning. Det er derfor ikke saa mærkeligt, at man f. Eks. i England har foreslaaet simpelthen at udløse Aktionærene i de forskellige Foretagender med Obligationer og lade den afgørende Myndighed (Generalforsamlingsmyndigheden) overgaa til en Forsamling, bestaaende af alle dem, der arbejder i Virksomheden (se saaledes en Artikel „The Guild-Company“ af Stirling Taylor i Fortnightly Review for December 1921).

Literatur.

- Otto Neurath*: Wesen und Weg zur Sozialisierung. München 1919).
- Heinrich Ströbel*: Die Socialisierung, ihre Wege und Voraussetzungen. Berlin 1921.
- Gustav F. Steffen*: Socialiseringsfrågans förutsättningar och läge i England. (Tidens förlag).
- Alfons Goldschmidt*: Sovjet-Ruslands økonomiske Organisation. Kra. 1921.
- Nils Karleby*: Socialiseringsfrågans förutsättningar och läge i Danmark. (Tidens förlag).
- Puntervold*: Fra Lenins Land.
- Inge Debes*: Uthyttedeling. I. Utlandet. II. Norge. Kra. 1921.
- G. H. D. Cole*: Self-Government in Industry. London 1917.
- „Sociale Meddelelser“ (norsk Tidsskrift, udgivet af Departmentet for sociale Sager).
- „Sociale Meddelelser“ (udgivet af Monopol-Komitéen i København).
- Endvidere tyske Tidsskrifter, „Reichsgesetzblatt“, de af International Labour Office i Genève udsendte Serier.